

Fale Alea 'o Tonga

KO E MINITI 'O E

FEME'A'AKI

**'A E HOU'EIKI MĒMIPA
'O E**

FALE ALEA 'O TONGA

FIKA	23
'Aho	Monite 10 Sune 2024

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI MĒMIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea Fale Alea

Lord Fakafanua

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2, Vahefonua Ha'apai

Hou'eiki Minisitā Kapineti

'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Ako & Ako Ngāue, Polisi & Tāmate Afi	Hon. Siaso Sovaleni
'Eiki Tokoni Palēmia, 'Eiki Minisitā Lao & Pilīsone	Hon. Samiu Vaipulu
'Eiki Minisitā Pa'anga & Palani Fakafonua & Kasitomu mo e Tānaki Pa'anga Hū Mai	Hon. Tiofilusi Tiueti
'Eiki Minisitā Fonua & Ngaahi Koloa Fakaenatula	Lord Tu'i'āfitu
'Eiki Minisitā Mo'ui	Hon. Dr. Siale 'Akau'ola
'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki mo e Fakalakalaka Faka'ekonomika & Potungāue Takimamata	Hon. Dr. Viliami Lātū
'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua	Lord Vaea
'Eiki Minisitā ki he 'Atakai, Fakamatala 'Ea, Ma'u'anga Ivi & Ma'u'anga Fakamatala (MEIDECC)	Hon. Fekita 'Utoikamanu
'Eiki Minisitā Ngoue, Me'atokoni & Vaotātā	Hon. Lord Fohe
'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi	Hon. Sevenitini Toumoua

Hou'eiki Fakafofonga Nōpele

Lord Tu'ivakanō	'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2 Tongatapu
Lord Tu'ilakepa	'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2 Vava'u
Lord Tu'iha'angana	'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Ha'apai
Lord Nuku	'Eiki Fakafofonga Nōpele 'Eua
HSH Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili	'Eiki Fakafofonga Nōpele Ongo Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Kakai 1, Tongatapu	Tevita Fatafehi Puloka
Fakafofonga Kakai 2, Tongatapu	Dr. 'Uhilamoelangi Fasi
Fakafofonga Kakai 4, Tongatapu	Mateni Tapueluelu
Fakafofonga Kakai 5, Tongatapu	Dr. 'Aisake Valu Eke
Fakafofonga Kakai 6, Tongatapu	Dulcie Elaine Tei
Fakafofonga Kakai 7, Tongatapu	Paula Piveni Piukala
Fakafofonga Kakai 8, Tongatapu	Johnny Grattan Vaea Taione
Fakafofonga Kakai 10, Tongatapu	Kapelieli Lanumata
Fakafofonga Kakai 11, 'Eua Fusimālohi	Dr. Taniela Liku'ohihifo
Fakafofonga Kakai 12, Ha'apai	Mo'ale Finau
Fakafofonga Kakai 13, Ha'apai	Veivosa Light of Life Taka
Fakafofonga Kakai 17, Ongo Niua	Vātau Mefi Hui

FALE ALEA 'O TONGA

**'ASENITA FAKAANGAANGA
FIKA 23/2024
FAKATAHA 'A E FALE ALEA 'O
TONGA**

**'Aho: Monite 10 Sune,
2024**

Taimi: 10.00 am

Fika 01	:	Lotu
Fika 02	:	Ui 'o e Hou'eiki Memipa 'o e Fale Alea
Fika 03	:	Me'a 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea
Fika 04	:	<p>Lipooti mei he Komiti Pa'anga 'a e Fale Alea fekau'aki mo e:</p> <p>i. Lao Fika 6/2024: Lao Fakaangaanga Ke Fakahu Atu 'a e Pa'anga 2024/25 ki he Ngaahi Ngaue 'a e Pule'anga 2024</p> <ul style="list-style-type: none"> • Polokalama Patiseti 'a e Pule'anga ki he Ta'u Fakapa'anga ngata ki he 'aho 30 Sune 2025 • Fakamatala Patiseti 2024/2025 • Palani Ngaue 'a e Ngaahi Potungaue Fakapule'anga 2024/2025 - 2026/2027
Fika 05	:	Kelesi

KANOTOHI

Fale Alea ‘o Tonga	6
Lotu	6
Ui ‘a e Fale	6
Poaki.....	6
Me’a ‘Eiki Sea.....	7
Fokotu’u Palēmiá ki ha founa ngāue pau & ke toloi Falé kae faingamālie Hou’eiki Mēmipa ke lau Lipooti fika 1/2024 Komiti Pa’anga.....	8
Fokotu’u Tongatapu 7 ke alea’i he Fale ‘a e Lipooti ‘a e Komiti Pa’anga	8
Tokanga ‘Eua 11 ke papau taimi mo e hokohoko e vouti ke alea’i he Patisetí	9
Fakatonutonu Palēmia ‘oua takihala’i ‘Eua 11 e feme’a’akí he ‘oku ‘asi pe fakahokohoko e Voutí ‘i he ‘Esitimetí	11
Fokotu’u ke ‘ai ke pau ‘a e founa ke alea’i ‘aki fakahokohoko ngaahi vouti	12
Tu’utu’uni 131 (2) (3) mo e 132 (1) e Tu’utu’uni Ngāue ‘a e Fale Alea	12
Poupou’i fokotu’u ‘a e Palēmia ke toloi e Fale Alea kae fakafaingamāie hono lau Lipooti Komiti Pa’anga.....	13
Tui Sea Komiti Pa’anga ko e Tu’utu’uni 132 ke tataki ‘aki ngāue ‘a e Falé	13
Fakama’ala’ala Sea he kupu 131-133 ke ngāue’aki he ngāue ‘a e Falé.....	15
Hoha’a Tongatapu 5 ‘i ai ngaahi liliu ‘oku fokotu’u mai he Lipooti Komiti Pa’anga	15
Ongo fokotu’u ‘e ua Palemia fekau’aki mo e ‘asenita ngāue ‘a e Fale.....	15
Poupou Tongatapu 10 ke hoko atu ngaue ‘a e Falé.....	16
Kole Tongatapu 7 ki he Pule’anga ke lau Lipooti ‘a e Komiti Pa’anga.....	17
Fokotu’u Tongatapu 1 ke toloi ‘a e Fale Alea kae fai ha vakai ki he Lipooti Komiti Pa’anga	18
Poupou ki he fokotu’u Palēmia ke toloi e Fale Alea ki ‘apongipongi.....	19
Fokotu’u ke faitu’utu’uni ‘a e Sea kae nga’unu ‘a e ngāue e Fale Alea	20
Ngaahi fokotu’u ki he halafononga ‘e fou ai ngāue Fale Alea.....	21
Fokotu’u Tongatapu 7 ke lau ‘a e Lipooti Komiti Pa’anga pea hokohoko atu ngaue Falé ..	21
Pālotti ‘o ‘ikai tali fokotu’u Tongatapu 7 ke lau ‘a e Lipooti Komiti Pa’anga.....	22
Alea’i fokotu’u Tongatapu 10 fekau’aki mo e lakanga Sea Komiti Kakato	23
Poupou Tongatapu 7 mahu’inga ke ‘asenita pau ‘a e halafononga e alea’i Vouti he Patiseti	23
Tui ‘Eua 11 ka founa ‘e taha hono alea’i e Patiseti pea ‘oku faka’ofa’ofa ia	24
Fokotu’u Tongatapu 7 ke liliu fokotu’u Tongatapu 10 ke fokotu’u Tongatapu 5 ke Sea he Komiti Kakato	25

Fakatonutonu ko e tokotaha pe ‘a’ana e fokotu’u te ne liliu ha’ane fokotu’u na’e fai	25
Tui tatau Tongatapu 10 mo Tongatapu 7 ke fokotu’u Tongatapu 5 ki he lakanga Sea Komiti Kakato koe’uhi ko e taukei.....	25
Tukuaki’i na’e fa’ufa’u pē kau Fakafofonga Kakai ke fokotu’u ke tuku kitu’a Sea Komiti Kakato lolotonga	26
Faka’ikai’i Tongatapu 5 ‘a e tukuaki’i kuo fai	26
Fokotu’u Palēmia ke pālōti’i fokotu’u Tongatapu 10	27
Fakatonutonu ‘ikai sivilivi’i he Sea Komiti Kakato ngāue Pule’anga ka ko e tauhi pē maau tipeití.....	27
Fokotu’u mei he Sea Komiti Kakato ki he Sea Fale Alea ka ‘oku ‘ikai lelei ‘ene fakahoko fatongia pea fakahoko mai kae fakafisi	28
Fakamahino ‘Eiki Sea ‘ikai ha’ane kaunga ki he fokotu’u Tongatapu 10 & ‘ikai ha’ane loto ki he Sea Komiti Kakato	28
Tui Pule’anga ‘oku tukuhifo he fokotu’u Tongatapu 10 ngeia Sea Komiti Kakato ‘oku ta’efe’unga ‘ene fakahoko fatongiá.....	28
Kole Ha’apai 13 ke tuku fakakaukau muli ngali ‘oku ohi fakataha mai mo e fokotu’u ke mavahe pē ha Memipa mei Fale Alea & pālōti ke tukuhifo.....	29
Fehu’ia mei he Pule’anga pē kuo maumau ha Lao kuo fokotu’u mai ke fetongi Sea Komiti Kakató	30
Taukave Tongatapu 7 ko e ‘uhinga taukavé ke fenāpasi mo e Folofola mei he Taloní.....	30
Fakatonutonu Tongatapu 5 ki he tukuaki’i fakahoko mei he Sea lolotonga Komiti Kakato	31
Tukuaki’i Sea mo e Komiti Pa’anga fakamole pa’anga ‘enau ngāue na’e fakahokó.....	33
Faka’ikai’i Tongatapu 5 tukuaki’i mamafa fai kiate iá mei he Sea lolotonga Komiti Kakato	34
Fakahā Tongatapu 10 ‘ikai fai ‘ene fokotu’u ‘i ha loto taaufehi’a ka ko e mateaki’i pē ngāue	35
Fakafoki Tongatapu 5 ‘ikai lava ia ke fakahoko fatongia lahi e Sea Komiti Kakato	36
Kelesi.....	38

Fale Alea ‘o Tonga

Aho: Mōnite 10 Sune, 2024

Taimi: 1020-1025

Sātini Le’o : Me’a mai 'Eiki Sea e Fale Alea (Lord Fakafanua)

Eiki Sea : Mālō ho’omou laumālie Hou'eiki. Kole atu ki he Fakafofonga Vava'u 14 tataki mai e lotu he pongipongi ni.

Lotu

(Ne fakahoko ‘a e lotu ‘o e pongipongi ní ‘e he Fakafofonga Kakai Vava'u 14 - Mo’ale ‘Otunuku)

<004>

Taimi: 1025-1035

Eiki Sea : Kole atu ki he Kalake ke ui e Hou'eiki Mēmipa.

Kalake Tēpile : Tapu mo e 'Eiki Sea ‘o e Fale Alea, tapu mo e 'Eiki Palēmiá, Hou'eiki Minisitā tapu mo e Hou'eiki Fakafofonga ‘o e Hou'eiki Nōpele ‘Ene ‘Afio pea tapu foki mo e Hou'eiki Fakafofonga ‘o e Kakai, kae 'atā ke fakahoko hono ui ‘o e Falé ki he ‘aho ni ‘aho Mōnite 10 ‘o Sune, 2024.

Ui ‘a e Fale

'Eiki Sea ‘o e Fale Alea, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Tokoni Palēmia, 'Eiki Minisitā Fonua mo e Ngaahi Koloa Fakaenatula, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki Fakalakalaka Faka'ekonōmika mo e Takimamata, 'Eiki Minisitā *MEIDECC*, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi, 'Eiki Minisitā Ngoue Me’atokoni & Vaotata, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Pa'anga & Palani Fakafonua, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'ilakepa, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Nōpele Nuku, *His Serene Highness* Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili, Tevita Fatafehi Puloka, 'Uhila Moe Langi Fasi, Māteni Tapueluelu, 'Aisake Valu Eke, Dulcie Elaine Tei, Paula Piveni Piukala, Johnny Gratten Vaea Taione, Kapelieli Militoni Lanumata, Taniela Likuohihifo Fusimālohi, Mo'ale Finau ...

<004>

Taimi: 1035-1040

Veivosa *Light of Life* Taka, Mo’ale ‘Otunuku, Vatau Mefi Hui. Sea kole ke u toe fakaongo mu’a. ‘Eiki Minisita ki he Ngaahi Me’a Fakalotofonua, ‘Eiki Nōpele Nuku, *His Serene Highness* Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili, Vatau Mefi Hui. Sea ko e ngata ia e taliuí.

Poaki

Ko e poaki ko u ma’u hení ko Mateni Tapueluelu, poaki ‘oku ne me’a tōmui mai. Pea ko e

ni'ihi 'o e kau Mēmipa 'oku 'ikai tali mai 'enau uí, ko e tui 'oku nau me'a tomui mai pē. Mālō 'Eiki Sea.

Tevita Fatafehi Puloka, 'Uhila Moe Langi Fasi, Māteni Tapueluelu, 'Aisake Valu Eke, Dulcie Elaine Tei, Paula Piveni Piukala, Johnny Gratten Vaea Taione, Kapelieli Militoni Lanumata, Taniela Likuohihifo Fusimālohi, Mo'ale Finau.

Me'a 'Eiki Sea

'Eiki Sea: ... Fakatapu ki he 'afio 'a e Ta'ehāmaí'i hotau lotolotonga, tapu pea mo 'ene 'Afíó, Tama Tu'i Tupou 6, kae 'uma'ā Ta'ahine Kuini Nanasipau'u. Tapu pea mo e Tama Pilinisi Kalauni kae 'uma'ā e Fale 'o Tupou. Fakatapu atu eni ki he 'Eiki Palēmiá, kae 'uma'ā 'a e kau Hou'eiki Minisitā, tapu pea mo e kau Fakafofonga ē kau Nopele, tapu pea mo e Fakafofonga ē kakai, Hou'eiki 'oku hoko atu ē fakataha e Falé ni ki he pongipongi, 'o makatu'unga pe he 'etau 'Asenita mahu'inga 'oku hā atu 'i mu'a. Ko 'etau ngāue ki he Lao Fakaangaanga ki he Fakahū atu 'a e Pa'anga ta'u 2024/25, he Ngaahi Ngāue 'a e Pule'anga ki he ta'u 2024.

'A ia ko e 'Esitimeti, na'e lau 'uluaki 'i he Fale Aleá ni 'i he 'aho 23 'o Mē, 'o tali he Falé ni hono lau 'uluaki pea tukuhifo ki he Komiti Pa'angá. Toloí mai Lipooti e Komiti Pa'anga mei he Tu'apulelulu 'o e uike kuo 'osi ki he 'aho ni. Makatu'unga pe ia te'eki ke kakato 'a e Lipooti pea 'oku ou fiefia he pongipongi ni kuo lava 'o fakakakato e Lipooti e Komiti Pa'anga, 'a ia na'e toki tufa atu pe ha ngaahi mōmeniti si'i kimu'a pea tau kamata he pongipongi ni.

Ko e Lipooti ko eni 'oku ma'u ia ke mou fakatokanga'i Hou'eiki, na'e tufa faka'elekitulōnika atu pē pea 'oku faingamālie pe 'o kapau 'oku mou fiema'u ha'amou tatau tohi pepa. Ka koe'uhi ko 'etau feinga ke fakasi'isi'i 'etau ngāue'aki e pepá, 'oku 'i ai mo e ngaahi *tablet* pe ko e ngaahi *computer* na'e 'osi tufa atu pe 'i he ngaahi 'aho kimuí ni koe'uhi ko e tau feinga ke tau 'alu ki he fakalakalaká. Pea 'oku ai 'a e faka'amu 'e tokoni atu 'a e ngaahi naunau fo'ou ko eni ki ho'omou feme'a'akí.

'Ikai ke u toe fie fakalōloa Hou'eiki, ko 'etau founa ngāue 'e pehē ni, te u tuku ē faingamālie ki he Sea 'o e Komiti Pa'anga, ke lipooti mai 'a 'enau ngāue kuo fakahoko 'o fakatatau ki he Tu'utu'uni e Falé. Pea te u kole leva ki he Kalaké, ke ne lau kakato mai e Lipootí, pea hili pe ia, te u fokotu'u atu Hou'eiki pe te mou tali ke 'ave e Lipooti ke mou feme'a'aki fakataha pea mo e Lao. Pea te tau lau tu'o 2 leva e Lao Fakaangaangá, pea kimu'a pea hoko atu ho'omou feme'a'aki, kapau 'oku 'i ai ha me'a 'oku mou tokanga ki ai, te mou fokotu'u mai ke tukuhifo ki he Komiti Kakato pea 'e hoko atu e feme'a'aki ai.

Ko e tu'utu'uni ko ē ki he Komiti Kakató, na'e poaki mai 'a e 'Eiki Minisitā, ke fakahoko pe 'ene me'a 'i laló koe'uhi ko e loloa ē feme'a'aki ki he Patiseti. Pea ko e taimi 'oku tuku ki he 'Eiki Minisitā Pa'anga ke 'omai ha'ane fakamatalá 'oku ta'efakangatangata. Ka ko hono kakato 'o e feme'a'aki, te mou feme'a'aki kātoa pe 'i he Komiti Kakato, ko ia Hou'eiki, kole ki he Kalake ...

<007>

Taimi: 1040-1045

'Eiki Sea: ... lau mai e tohi 'oku fakahū mai 'aki e Lipooti e Komiti Pa'angá.

'Eiki Palēmia: Sea kātaki pē ke 'i ai ha ki' i faingamālie vave pē. Fekau'aki pē mo e me'a 'oku ke me'a 'akí.

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Palēmia.

Fokotu'u Palēmiá ki ha founa ngāue pau & ke toloi Falé kae faingamālie Hou'eiki Mēmipa ke lau Lipooti fika 1/2024 Komiti Pa'anga

'Eiki Palēmia: Tapu mo e Feitu'u na Sea. Tapu mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Aleá. Ko e vakai pē Sea ko e 'uhinga pē foki ko e hangē pē ko ho'o me'á ko e toki ma'u mai eni e lipootí. Ko u pehē au ia 'oku fa'a angamaheni tuku mai ha fo'i 'aho 'e taha. Kapau ko e 'uhinga pē ke fakavave'i 'oku tonu pē ke, ke fai pē ha sio ki ai. Ka ko e 'ai pē ko e 'uhinga pē ke tau muimui 'oku 'ikai ke ai ha lipooti ia 'e tēpile'i mai pē pea fakahū mai leva ki Fale he 'aho pē ko ia Sea mālō.

'Eiki Sea: Kātaki pē 'Eiki Palēmia ko ho'o fokotu'u maí ke toloi e lipootí ki 'apongipongi?

'Eiki Palēmia: Sea ko u 'ilo pē 'e au mahalo 'e ma'u pē he Minisitā Pa'anga ia e taimí ka ko e 'uhinga pē ia ke, ke tau muimui pē he'etau, 'a 'etau tu'utu'uní he ko u tui 'e toki alea'i pē lipooti ia 'apongipongi. Ko e 'uhingá he 'oku hangē ko ho'o me'á tukuange faingamālie ia ki he Minisitā ke ne fakahoko 'ene Fakamatata Patisetí. Ka ko e 'ai pē ke fakatokanga'i pē he Fale ke, na'a hoko ia ko ha angamaheni ke 'omai pē lipooti he 'aho pē ko ia. Pea alea'i pē he lipooti ko iá he 'aho ko ia. 'Oku 'ikai ko e ngata pē he Lipooti ko eni 'a e Komiti Pa'anga ka ko ha fa'ahinga lipooti pē foki 'oku tau fa'a tuku ha taimi ka ko e 'uhinga pē eni ia ko hono 'ai pē ke fakatokanga'i pau 'e tuku pē ia ki he Minisitā, ko u tui au 'e, mea'i pē he Minisitā Pa'anga ia tau lava ai pē he 'aho ni kae toki hoko atu leva 'a e alea, mālō Sea.

Paula Piveni Piukala: Sea.

'Eiki Sea: Tongatapu 7.

Fokotu'u Tongatapu 7 ke alea'i he Fale 'a e Lipooti 'a e Komiti Pa'anga

Paula Piveni Piukala: Tapu mo e Sea pea tapu pē ki he kau Mēmipa. Ko e, ko e fakakaukau 'a e motu'a ni ke tau ke 'omai pē lipooti 'o tau *go through* ai 'i Fale ni ke mahino pē na'e toki tufa mai 'aneuhu na'e 'osi ma'u pē faingamālie motu'a ni kimu'a pea toki hoko atu e Minisitā Pa'anga ki he'ene *statement*. 'E fakapotopoto ange ko 'eku sio ki he taimí Sea ke tau hoko atu pē hono 'ohake e lipooti 'o lau pea tau muimui pē ai ke ne, ke ne tataki 'a e fakamā'opo'opo 'a e Minisitā Pa'anga ki he'ene, ki he'ene Fakamatata Patiseti 'e Sea. Ko u manavasi'i na'a tau toe toloi, toloi, toloi si'isi'i e taimi ke, ke tau talanoa'i ai he maamá he funga tēpile. Ko e tui Sea ko e kongā eni e me'a hoha'a mai ki ai e Tō Folofola ke tau tokanga mavahe ki he Patiseti he ko e feitu'u eni pea ko e lao mahu'inga taha 'eni. Ko u tui au ko e fakatonutonu pē eni ia Sea ko e 'ū *document* ko ē ko ē ki he 'Esitimeti mo e *statement* 'osi ma'u katoa pē ia he kau Mēmipá ko e fanga ki'i fakatonutonu ia ko eni 'e lava pē 'o tau *go through* ai he fo'i houa pongipongi ni pea toki hoko atu ai pē 'a e Minisitā Pa'anga Sea. Anga ia 'eku fakakaukau Sea.

'Eiki Sea: 'Eua 11.

Tokanga ‘Eua 11 ke papau taimi mo e hokohoko e vouti ke alea’i he Patisetí

Taniela Fusimālohi: Mālō Sea kae mālō ho’o laumālie ki he pongipongi ni kae pehē ki he kau Mēmipa ho Fale ko u tui Sea ko e ko e fo’i faingamālie lelei eni ke tau talanoa ange ai ko ha founga ‘oku maau ke tau hokohoko atu ‘aki he koe’uhí ko ‘etau kamata eni. Sea hangē ko e me’a ko ē ‘oku me’a ki ai ‘a e ‘a e ‘Eiki Palēmia ko e hā e me’a ‘oku tau kamata ‘aki pea tau hokohoko atu ai pē. Ko e me’a ko u tokanga ki ai Sea he koe’uhí ko e, ko ‘eku fakatokanga’i he’etau lele ko ē he ta’u kuo ‘osi pea ko u tokanga au ia ki he taimi ko ē ‘oku tau ha’u ai ko ē ki he ngaahi voutí. Manatu’i pē Sea ‘oku tufa mai e ngaahi naunau ko e palani ngāue pea ha’u ai pea mo e ‘Esitimetri pea mo hono ngaahi naunau ko ia.

Ko ‘eku fakatokanga’i Sea ko e ko e ta’u kuo ‘osi na’a tau kamata pē ‘i he pehē te tau ‘alu hokohoko pē ‘i he hokohoko ko ē ‘a e ngaahi voutí ‘i he ‘i he Tohi ‘Esitimetri. Kae fa’a fakatu’upakē ‘a e pehē mai ‘a e Minisitā ia ko ē ‘ai mu’a ‘eku vouti ‘a’aku ia kau ‘i ai ‘a e ‘uhinga pē ‘oku folau pē ‘oku kau atu ha fakataha kehe. ‘O ne hanga ‘e ia ‘o maumau’i ‘a e lele lelei ‘a ‘etau talanoá. Manatu’i pē Sea ‘oku mau teuteu mai mo mautolu ke fai ha ngaahi fakafehu’i ‘i he ngaahi voutí.

‘Oku ‘i ai e hokohoko ia ‘oku hā ‘i he Tohi ‘Esitimetri pea ‘oku ou tui ‘oku ‘ikai ke ‘alu ia mei he fika 1 ki he fika 27 ‘oku, ‘oku lele ia ‘i he fakakulupu ‘o e ngaahi voutí. Pea kapau ‘oku tau pehē ...

<005>

Taimi: 1045 – 1050

Taniela Fusimālohi: ... ke tau fai’aki e founga ko iá, tau lele pe ai ke mā’opo’opo. Pea kapau ‘oku ‘i ai ha ngaahi ‘uhinga ia ke liliu ai ‘ene hokohokó pea ko u tui Sea ko e taimi eni ia ke tau fakahā ai. Ko e hā e hokohoko lelei totonu ko ē ‘oku totonu ke tau hokohoko aí pea mahino pe foki ‘a e kole ne fai ‘e Tongatapu 7. Pea ko u fakamālō ki he Pule’angá nau ‘i heni ke tau kakato mo e toenga e kau Mēmipá ke tau talanoa’i lelei ‘a e Patisetí. He koe’uhí na’e ‘i ai foki pea kole ke kamata mu’a ‘a e talanoa ko ē ki ha vouti, kamata ‘i he palaní ‘o ki’i fakama’ala’ala mai ‘e he Minisitā ‘oku ha’ana e palaní pea mo e voutí. He koe’uhí ko e palani ko ē ‘oku tuku mai fakataha mo e ‘Esitimetri ko ia ‘oku fakapa’anga ko ē.

‘Oku ‘osi ‘i ai pe ‘a e kolomu ai ko e hā e ngāue ‘e fai ‘i he 2024/2025. Pea ko u tui ko e faingamālie eni Sea ke tau *agree* ki ai pe te tau loto taha ki ha founga lelei ke tau ‘alu ‘o a’u ki he ngata’angá ‘oua ‘e ‘i ai ha tūkunga ‘e veteki ai ‘a e lele nōmolo koe’uhí ko e teuteu ko ē temau fai maí. Pea ‘oku ‘osi ‘i ai mo e teuteu ‘a e Pule’angá ke tali mai ha ngaahi fehu’i ke ‘alu ‘i ha fa’ahinga tūkunga pehē. Ka ‘oku ou tui Sea ‘oku ‘ikai ke fakapotopoto ki he pongipongi pe ko iá kuo tu’u hake ha Minisitā kole mai ke ‘ai ‘ene voutí ‘a’ana he pongipongi ko iá koe’uhí ko ha fa’ahinga ‘uhinga.

‘A ia ko e kole ia ‘oku fai atú Sea ke ‘i ai ha’atau founga pehē ‘o hangē pe ko eni ‘oku fokotu’u mai ‘e he ‘Eiki Palēmiá ke ‘i ai ha founga pea tau nofo ki ai. Ke ‘oua te tau hanga ‘o fetongitongi holo ‘a e anga ‘o e lelé ‘i he talanoa ki he ngaahi ngāue ‘a e Pule’angá ‘e fakahoko he ta’u fakapa’anga hokó.

Ko hono faka’osí Sea ko u tui ko e taimí pe ‘i ‘aho ko ē ‘e fai ai ‘etau talanoá. Ko u fakatokanga’i foki Sea ‘oku fa’a ‘i ai e taimi ‘e ni’ihi ‘oku tau feinga tautolu ke tau ‘unu atu ke

a'u ia ki he po'ulí. Sea ko u fakatokanga'i 'e au ia 'oku 'ikai ke u tui 'oku fu'u fakapotopoto ia ke tau 'alu tautolu ke a'u ki he 8 ko ha fakavavevave. 'Oku 'i ai pe 'etau taimi ia 'atautolu. Kapau te ke me'a mai koe he 'etau fa'a lele ko ē 'o a'u ki he 7 – 8 'osi, 'osi e ivi ia

'Eiki Minisitā Potungāue Fefakatau'aki: Sea, ki'i fakatonutonu atu Sea. Tapu pea mo e Feitu'u na kae pehē ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea 'o Tonga. Sea ko 'eku fakatonutonu 'a'aku ia ko e 'uhingá ko e me'a 'oku 'ohake 'e he Fakafofongá fekau'aki pea mo e ngaahi kole 'oku fakahoko atu 'e he Hou'eiki Mēmipa 'o e Kapinetí ki ha folau. Sea 'oku mahino 'aupito pe ia ka ko e mafai ko iá 'oku 'i he Feitu'u na pe ia Sea. Pea 'oku 'ikai ke 'uhinga 'a e kole ia 'oku fakahoko atú ko ha 'uhinga noa'ia. Ko e 'uhingá 'oku 'i ai e ngaahi fatongia 'oku tau fefetoka'i'aki ai pea ko e ngāue ma'á e fonuá fakalukufua. 'Ikai ngata aí Sea ko e me'a angamaheni pe ia Sea pea ko e tu'utu'uni ko iá ko e me'a pe ia 'a e Feitu'u na pea 'oku 'ikai ko ha'ane toki hoko eni.

Ko hono uá pe Sea e me'a ko ē 'oku kole 'e he Fakafofongá ke 'oua te tau toe 'alu ke tau toe a'u ki he 8 mo e 7. Kapau 'e tuku 'ene fakalōlá pea mo 'ene 'ai me'a maumau taimi Sea te tau kakato pe taimi ia pea 'e lava lelei pe hotau fatongiá, mālō Sea.

Taniela Fusimālohi: Mālō Sea 'oku mahino pe foki 'a e me'a ia 'oku me'a ki ai e 'Eiki Minisitā ka ko e me'a foki ia na'e hoko ko ē 'i he ta'u kuo 'osí mo e ta'u atú. Ko e kole pe ko eni 'oku ou fakahoko atú talamai ko e folau. Ko e fa'ahinga 'e ni'ihi ko e fakavavevave ka nau ō ki he konifelenisí ki he huufi ko eni e malanga e konifelenisí. Sea ko 'etau pisinisi mu'omu'a tahá eni ko 'etau Patisetí. Ka ko e 'uhingá kapau leva 'oku pehē pea ko e faingamālie eni ke 'omai ha hokohoko, polokalama hokohoko 'omai 'apongipongi.

Kapau 'oku 'i ai ha Minisitā ia hangē ko e me'a 'a e Minisitā ko eni 'oku pehē 'e ia 'e 'i ai 'ene mo'ua 'ana ia he 'aho me'á, fai mo talamai ia kimu'a. Kapau 'e 'i ai ha'atau hokohoko, 'ai ke

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi: Sea fakatonutonu, kole pe mu'a ki he Fakafofongá ke u tokoni ange ki ai. Sea tapu mo e Feitu'u na, tapu pea mo e Fale Alea 'o Tonga. Sea 'oku 'i ai e ngaahi me'a ia fatongia ia e pule'angá ia he 'ikai ke lava ia 'o ta'ofi. Kau ai e folaú Sea, 'oku 'i ai mo e ngaahi fatongia ia 'o e fonuá he 'ikai ke lava ia 'o ta'ofi, kau ai mo e konifelenisí Sea.

Ko e ngaahi me'a ia 'e pau ke kau mai ia ki hono fakalele ho Falé Sea. Pea kapau leva 'e Sea ko e fokotu'ú mai ia ke 'oua te tau toe ō tautolu 'o kau ki he ngaahi fatongia ko iá Sea. Ko e fale eni ia e Feitu'u na Sea, mālō

Taniela Fusimālohi: Sea 'oku 'ikai ke u 'uhinga au ke ta'ofi ha taha ha'ane me'a 'a'ana ia ki ha me'a 'oku, ko 'eku 'uhingá atu pe 'aku ke lele, lele fakalelei ho'omou polokalamá Sea he 'oku mahu'inga. Ke 'omai 'apongipongi ha'atau hokohoko 'oku mou faka'amu ki ai. Pea kapau 'oku a'u atu ki he uike ko iá 'oku ke mea'i 'e 'i ai ho'o fakataha pe ko ho'o folau 'i he uike ko iá ...

<006>

Taimi: 1050-1055

Taniela Fusimalohi: ... kātaki fakamolemole talamai 'i ha 'aho 'e 2 kimu'a kae lava e polokalama 'o fulihi ki ai. He 'oku fa'a fakatu'upakē ho'omou ho'omou pehē mai, tau 'ai he pongipongi 'eku *vote* 'aku ia koe'uhi ko e, 'ikai ke 'i ai ha mau kaunga 'amautolu ia ki he

‘uhinga ‘oku ‘omaí. Ka ko e me’a mahu’inga ke talanoa’i lelei, ‘a e me’a ‘oku ke me’a mai mo ia ki he Falé, koe’uhí ko e Patiseti.kai. Sea, ko ‘eku fokotu’u ia ‘oku 2, ‘ai ha’atau hokohoko ‘etau polokalama he taimi ‘oku tau ‘alu ai ki he *vote*, hangē ko e fokotu’u na’e ‘osi fai.

Me’a mai ē ‘Eiki Minisitā he‘ene palani, pea mo ‘ene *vote*, pea fai ai ‘a e talanoa ‘o maau pea tau hikihiki pehē. Ko e ‘uhinga ia ‘eku ko e ko e ko e Sea, ko u ‘ikai ke u faka’amu au ke pehē ko u kau noa’ia au ho’o fakalele, ko e anga pe eni ia e feinga ke tokoni ke mā’opo’opo ange.

Ko e ta’u kaha’ú Sea, ko e ta’u nounou ia. Ko e ta’u pe ‘eni ia ke tau talanoa lelei ai ki he ngaahi me’a, pea ko e hokohoko ko ē ‘oku hā mai ‘i he ‘Esitimetí. Ko u tui ko e hokohoko lelei he ‘oku ‘alu faka’ēlia. Ko ‘etau nofo taha ki ai pea tau talanoa maau ia pea tau ‘osi, kapau ko e me’a ē ‘oku me’a mai ki ai e Palēmia

Fakatonutonu Palēmia ‘oua takihala’i ‘Eua 11 e feme’a’akí he ‘oku ‘asi pe fakahokohoko e Voutí ‘i he ‘Esitimetí

‘Eiki Palēmia: Sea, fakatonutonu Sea, ko e ko e me’apango pe na’e ‘ikai ke u ‘ai ke fakatonutonu ka ‘oku fu’u lōloa ‘aupito pe me’a ia ‘a e Fakafofongá. Ko e fakatonutonu eni Sea, ‘oku ne toutou *refer* ‘oku ‘ai fakasekitoa, ‘ikai ‘oku kamata mei he *Palace Office* ‘o ‘alu ai ‘o a’u kimui. Me’a hifo pe ki he Patiseti, kae tuku ā e toutou *refer* ki ai ka tau hoko atu ki he faitu’utu’uni e Sea, pe ko e hā ‘etau me’a ‘oku ‘ai. Kapau ‘oku ke fiema’u ke tau ki’i vavevave, ko e kolé pe ia Fakafofonga.

Taniela Fusimalohi: Mālō Sea, hangē ko ‘eku ko ‘eku fakalau atu ko ē he Tu’apulelulu uike kuo ‘osi Sea, ko u ongo’i ‘e au ko u popula au he‘eku malangá mo ‘eku me’a ‘oku ‘omaí ki he Falé ni ‘i he kau tama ko eni, talamai ‘oku hā, ‘oku hā, kae tuku mu’a ke fai ‘eku me’a ‘a’aku ke ‘osi

‘Eiki Palēmia: Sea, ‘ai pe ke ke fakahoko atu ki he Fakafofonga, ‘oku ‘ikai ko e ‘uhinga eni ia ko ha popula Sea, ko e fakatonutonú. Na’e ‘oatu ‘oku ‘asi he ‘Esitimetí, ‘oku kamata mei he taha ‘o ‘alu ai ki he *Fisheries* pe ko e *Ombudsman* ‘i mui tahá. ‘Oku ‘ikai ke pehē ia ‘o faka’ekonomika, fakame’a. ‘Ikaí Fakafofonga, me’a hifo pe ko e Patiseti ena ‘i mu’a ‘ia koéSea, ko e ‘uhinga ia e fakatonutonú ‘oku ‘ikai ke ‘uhinga ia ki ho ngaahi poini kehé, ko e ‘uhinga, ke ‘oua ‘e takihala’i ‘o pehē, ‘oku tau ‘alu faka’ekonomika, faka-*infrastructure*, ‘ikai. ‘Oku tau ‘alu mei he Potungāue ‘uluaki hokohoko ai ka ai ha kole, ko e me’a leva ia ‘a e Sea mo e Falé ni pe ‘e lava ‘o toe liliu ke mu’omu’a mai ha Potungāue ‘i he Potungāue ko ena ‘oku hokohoko mai ‘i he ‘Esitimetí, ko e fakatonutonú pe ia Sea, mālō.

Taniela Fusimālohi: Sea, ko e ko e ko e me’a eni ‘oku pehē, ko e ko e ‘uluaki kulupú ko e

‘Eiki Sea: ‘Eua 11, toe ho’o miniti ‘e 2

Taniela Fusimālohi: Ko e Konisitūtone ē, ko e me’a faka-Konisitūtone ‘oku kulupu 6 ia, kulupu 7 ‘a e Ngaahi Ngāue Lalahi. ‘A ia ko e ‘ū me’a ia ‘oku ou ‘uhinga atu ki ai, ‘oku faka fakakulupu ‘ene ha’ú. Ko hono ko ho ‘a ia ko e me’a ‘uluaki ia Sea, ke ‘ai ha’atau polokalama mu’a ki he’etau lele he tetau fetuiaki he’etau ‘alu atu ko eni pea ‘ikai ke lava lelei hotau fatongia. Manatu’i Sea, ‘oku tau taliui kākato ki he kakai he me’a ko eni ko ‘enau tukuhau eni, ko e pa’anga ‘e 450 tupu miliona ‘oku ‘ai ke tau tākaki mei he kakai. Ko ho taimi eni ke tau fai fakalelei ai ‘etau ngāue ‘o ‘alu lelei.

Sea, ko e ko e me'a ko ē 'oku ki ai 'a e Minisitā pehē mai, fu'u lahi 'ene fakamalanga. Sea, ko e 'uhinga 'ene fu'u lahi, he ko u lau 'enau me'a ko ē 'oku 'omai pea ko u sio hifo ki he ngaahi me'a pea ko e me'a ia 'oku ou fa'a malanga loloa pehē. Pea kapau 'oku nau pehē 'enautolu 'oku 'oku maumau taimi, pea 'oku 'ikai ke u 'ilo 'e au pe ko e hā ē ko e ko e me'a ia 'oku ou 'uhinga atu ai Sea. 'Oku nau hanga 'enautolu 'o fakapopula'i au, Sea. 'Oku ai ha tautea ki he fakapopula 'e ha Mēmipa ha Mēmipa, 'i he Kupu 70. Pea kapau 'oku pehē pea fakahū pilisone mu'a 'a e 'a e kau fakapōpula ia. He 'oku 'ikai ke

'Eiki Palēmia: Tonu ke fakahū mo kinautolu ko ē 'oku lea maumau taimi, Sea, ko e peesi 467 nau fakatonutonu atu ai Fakafofonga, sio hifo he peesi hono 7, me'a hifo ki he peesi hono 7, ko e peesi hono 9 'etau 'Esitimeti, 'Ofisi Palasi, peesi 75, 'Ofisi e Fale Alea, peesi ko e *vote* hono 3, 'Ofisi 'Ateni Seniale, 'o 'alu 'alu pehē ai pe Fakafofonga. 'Oku 'ikai ke 'ai ko e 'uhingá ko e sino faka-Konisitūtone, sino faka'ekonomika, me'a hifo pē ki ai. Ko 'ena pe ka tau hoko atu mu'a kapau 'oku ke fiema'u ke tau 'aonga hotau taimi kae 'oua te tau maumau taimi, mālō Sea, e ma'u faingamālie.

Fokotu'u ke 'ai ke pau 'a e founga ke alea'i 'aki fakahokohoko ngaahi vouti

Taniela Fusimalohi: Ko 'eku fokotu'u pe 'aku Sea, ke ke 'ai mu'a ha kapau 'oku tau muimui pe hē pea tau 'alu ai pea kapau 'oku toe ai ha founga kehe pea tau fokotu'u he 'aho ni ke 'omai 'a pongipongi ha polokalama lele. Ko hono 2 pe Sea, ko e taimi mu'a ke fakapotopoto, ke 'ilo'i Sea, 'oku 'i ai e taimi ni'ihi 'oku ngalo 'i he kau Mēmipa 'e ni'ihi ia ke folo 'enau fo'i'akaú pea nau toki ō mai he 'aho ko ia. Ō mai nautolu ia 'o mohe mai ki heni mo tāvaivaia mai ki he me'a mahu'inga ko eni ko e talanoa ki he Patiseti, mālō Sea.

Tu'utu'uni 131 (2) (3) mo e 132 (1) e Tu'utu'uni Ngāue 'a e Fale Alea

'Eiki Sea: Te u kole atu ki he Kalaké ke 'ohake 'etau Tohi Tu'utu'u, 'uhi ke fakamanatu atu pe ki he Hou'eiki 'etau founga ngāue, Tu'utu'uni 131 (2) (3) mo e 132 (1). Ke fakafokifoki mai pe ho'omou ngaahi fo ...

<007>

Taimi: 1055-1100

'Eiki Sea: ... fokotu'u Hou'eiki pea mo e anga ho'omou fakakaukaú fakao fiofi mai ki he 'etau Tu'utu'uni he ko ia 'oku ne hanga 'o tataki 'etau founga ngāué. Hangē ko e me'a ko ē na'a ku fakamatala atu 'i he kamata 'etau fakatahá ko e Lao ko eni na'e tukuhifo ki he Komiti Pa'angá pea fakatatau ki he Tu'utu'uni e Falé 'oku fiema'u ke lipooti mai e Komiti Pa'angá.

Koe'uhí ko e tōmui mai e lipootí 'i he pongipongi ní 'oku 'i ai 'a e fokotu'u mei he 'Eiki Palēmia ke tuku mai ha taimi ke nau lau e lipootí kimu'a pea toki tēpile'i 'i he Falé ni. Ka koe'uhí ko e lipooti ko eni 'oku 'omai fakataha ia pea mo e Laó 'oku fiema'u leva ke tau vakai ki he 'etau Tohi Tu'utu'uni pe ko e hā e founga 'oku mou loto ke tau hoko atu ai kimu'á ke fakamavahe'i 'a e laó 'a e lipooti mai 'a e Komiti Pa'angá ke hoko atu 'a e fakamatala 'a e 'Eiki Minisitā Pa'angá kae toki lau e lipootí 'amui pē ko 'etau muimui 'i he 'etau Tohi Tu'utu'uni 'o hangē ko ia 'oku hā atu 'i he kupu 131 (2).

Kuo pau ki he 'Eiki Sea ke ne fakahū atu 'a e Lao Fakaangaangá ki he Komiti Fekau'aki pea mo fatongia 'aki hono sivi'i e taumu'a pea mo e fakamā'opo'opo 'a e ngaahi fokotu'u 'a e kakai e fonuá ki he Lao Fakaangaangá.

Ko hono fakamā'opo'opo ko ení 'oku 'ikai ke kau e kakai e fonuá koe'uhí ko e Lao eni ia 'a e Patisetí.

Pea 'i he kupu si'i (3) **“kuo pau ki he komití fekau'aki hili e ngāue ke ne teuteu'i pea mo fakahū ha lipooti 'o e ola e ngāue mo ha ngaahi fokotu'u ki he Fale Aleá.”** 'A ia ko e lipootí eni 'oku fokotu'u mai ke lau 'i he pongipongí ní.

Kupu 132(1) **“kuo pau ke fai 'a hono alea'i pea mo fakahā loto ki he lipootí 'a e Komití kimu'a pea fai hano lau tu'o ua 'a e Lao Fakaangaangá.”**

Ko e konga eni 'oku tau a'u ki ai he pongipongí ní Hou'eiki, kimu'a pea tukuange ke tau lau tu'o ua ko u fiema'u ke fai hano alea'i 'a e lipooti 'o e komití. Koe'uhí ko e lipooti eni e komití 'oku fekau'aki pea mo e Patiseti e Fale Aleá 'a e fonuá ko e angamaheni 'oku fá'a lau pē e lipootí pea tukuhifo fakataha pē lipootí pea mo e Laó ke toki fai hano alea'i fakataha'i 'i he Komiti Kakató 'o hangē pē ko ē na'a ku 'osi fakamatala atú.

Poupou'i fokotu'u 'a e Palēmia ke toloi e Fale Alea kae fakafaingamāie hono lau Lipooti Komiti Pa'anga

Ka 'oku 'i ai foki e fokotu'u ke mou 'uluaki me'a ki ai pea toki lau 'i Falé ni pea ko e fokotu'u ia 'oku tau lolotonga feme'a'aki ki ai he pongipongí ni. 'A ia kuo 'osi 'omai mei he 'Eiki Palēmiá ka 'oku te'eki ke 'omai foki ha lau 'a e Sea e Komiti Pa'angá pe 'oku poupou ki he founa ngāue ko iá pe 'ikai. Pea ko ia 'oku fai ki ai 'etau feme'a'aki Hou'eiki kae lava ke laka kimu'a 'etau Falé. 'Oku 'i ai ha poupou ki he fokotu'u 'a e 'Eiki Palēmiá? (*Na'e 'i ai 'a e poupou*).

'Oku 'i ai 'a e poupou ki he fokotu'u 'a e 'Eiki Palēmiá. Sea e Komiti Pa'angá, Tongatapu 5 'oku 'i ai ha'o me'a fekau'aki pea mo ho'o lipootí ki he founa 'e fononga ki aí he ko eni 'oku 'i ai 'a e fokotu'u ke tuku e founa ko ē 'oku tuku mai he'etau Tu'utu'uní ka tau faka'atu'i pē 'a e taimi 'oku tuku ki he Hou'eiki Fakafofongá ke nau lau ho lipootí ko e 'uhingá 'oku ki'i lōloa. Ke ke me'a mai angé Tongatapu 5 pe ko e hā ho'o tokoni ki he fokotu'u 'a e 'Eiki Palēmiá.

Tui Sea Komiti Pa'anga ko e Tu'utu'uni 132 ke tataki 'aki ngāue 'a e Falé

'Aisake Eke: Tapu mo e 'Eiki Sea 'o e Fale Aleá pehē ki he fakatapu ki he Hou'eiki e Mēmipa 'o e Fale Alea 'o Tonga kae fai pē ha ki'i fakahoha'a.

'Uluakí pē ko u kole fakamolemole atu pē ki he Feitu'u ná mo e Hou'eikí koe'uhí ko e tuai, na'e tonu ke a'u mai he uike kuo 'osí na'e pehē, ka ko 'ene toki faingamālié pea ko u kole fakamolemole atu pē ki ai. Pea ko u fakamālō pē au ki he 'Eiki Minisitā mo e Potungāue Pa'angá 'enau tokoni fai e ngāue 'o lava ai pea pehē ki he 'Eiki Palēmiá ko 'enau Va'a ko ē 'oku nau tokanga'i e Palani 'a e fonuá 'i he fetokoni'aki pea pehē mo e kau ngāue 'a e Feitu'u na Sea 'o lava ai 'a e lipooti ko eni 'oku 'omai ko ení 'e Sea.

Ko ia Sea ‘oku mahino pē ‘a e tu’u ‘a e Tohi Tu’utu’uni ia koe’uhí ke, ko ia ‘oku ke fai ai ho’o fokotu’utu’u he pongipongi ní. Ka ‘oku mahino pē kiate au e kole mai mei he ‘Eiki Palēmiá koe’uhí ko e tefito ko ē ‘o ‘ene fokotu’u koe’uhí ko e hā ‘a e tataki ‘o e Tohi Tu’utu’uni. Hangē kiate au ko e tefitó ia ko e hā e tataki ‘a e Tohi Tu’utu’uni, kapau ko e Tu’utu’uni ke ‘omai ha lipooti ke lau pea toki fakahoko mai, ko e me’á ia. Ka ‘oku hangē ko e, ke ‘ohake ‘i he kupu 132 fakama’ala’alá ko e tataki ē ‘a e Tohi Tu’utu’uni ke lau ‘a e me’a ia ko ení ‘i he taimi ni pea toki hoko atu.

Kae kehe Sea ko e hā pē ‘a e tu’utu’uni ia ‘oku mou faí ka ‘oku hangē kiate au ko e tefito’i poini ia ko ē ‘oku ‘ohaké 132 ia. Ka ‘oku ne faka’atā pe ia ke lau leva e lipooti pea toki mei ai ke tau hoko atu leva ki he fika uá koe’uhí kae toki hoko atu ki he’etau tefito’i ngāue ko e ‘Esitimetí pea mo e ngaahi fakamatala fekau’akí. ‘Oku mahino pē foki ko e lipooti ko ia ‘oku ‘omai ...

<001>

Taimi: 1100-1105

‘Aisake Eke: ... Pa’anga, ‘oku ‘i ai ene felāve’i ana mo e kakano ko ē ‘o e ‘Esitimetí, pea pehē mo e fakamatala ko ē ‘oku ‘omai ‘i he Fakamatala Patiseti, tatau foki ki ai pea mo e palani ko ē ‘o e ngaahi ngāue. ‘A ia ko ‘ena kupu fekau’aki ia Sea, ka ‘oku kae kehe ka kiate au ‘eku ma’ú ia ko e tefito’i poini ia, ko e hā ‘etau Tohi Tu’utu’uni pea tau muimui pē ai ‘oua te tau afe ki ha hala kehe. Pea hangē kiate au kuo mahino mai pē 132, pē ‘e lava pē ia ‘o lau ‘i he taimi ni, ka toki ‘i ai ha me’a kae toki fai ha feme’a’aki ki ai Sea.

Kae kehe tuku atu pē ‘a e fakakaukau ko ia Sea, ka ki he Feitu’u na ka ko e anga ē ‘o e fakakaukau kapau ‘e lau mai ē pea toki ō ‘oku ou tui ‘e taimi lahi ia, ko e ‘o toki fai ha fakakaukau ki ai hano feme’a’aki ka kiate au ko e kupu tefito ia ‘oku tau ‘i ai 132 ‘a e me’a ‘oku ne tataki ‘a e ngāue. Mālō ‘aupito Sea.

‘Eiki Palēmia: Sea, mālō ko e ki’i ...

‘Eiki Sea: Me’a mai ‘Eiki Palēmia.

‘Eiki Palēmia: Tānaki atu pē mo e feinga pē ke tokoni, ‘ikai ke ‘i ai ha palopalema ia ke, ko e me’a pē hangē pē ko ē ko ‘eku fakahoha’atu ‘anenai Sea, ka toe ‘i ai ha lipooti ‘e ha’u ki he Fale ni ‘e hoko eni ko ha *precedent* ke ‘omai pē he miniti ‘e 5 kimu’a he Falé, pea tepile’i ai pē he Fale he taimi ko ia. ‘Ikai ke ‘i ai ha palopalema he ‘osi mateuteu ‘a e Pule’angá ia ki he malanga mo e me’a, ka ko ‘eku ‘uhinga atu pē ‘a’aku ia ki he founa ngāue ko ē ‘a e Fale ni, kapau leva ‘oku pehē pea ‘oku tali leva tautolu he fo’i ‘aho ‘e taha ke toki lau ‘a e lipooti ‘apongipongi, pea hoko ai ‘a e fakamalanga.

Ko e ‘uhinga ia ko ē na’a ku fokotu’u atu ai pē ‘e fakamalanga ā ‘a e Minisitā ia kae toki, kae tuku ha taimi ki he lipooti. Pē ‘e mahalo ‘oku tonu ke fai ha pāloti ia ki ai, ka ko e ‘uhinga pē eni ia Sea, na’a hoko eni ia ko ha *precedent*, ki he kaha’u, ke ‘omai pē ‘a e lipooti pea tau hū mai ki he Fale, pea tepile’i pē ‘i he fo’i *session* ko ia. Ko ia pē ‘a e me’a pē ‘oku fai ki ai ‘a e tokanga, ka ‘oku mahino’i pē ‘a ‘etau sio ki he taimí, ka ‘oku ‘uhinga pē eni ia te ne ‘i ai ‘ene uesia ‘etau Tu’utu’uni Ngāue, mālō Sea.

Fakama'ala'ala Sea he kupu 131-133 ke ngāue'aki he ngāue 'a e Falé

Eiki Sea: Hou'eiki koe'uhi ko 'etau Tu'utu'uni Ngāue 'i he Tu'utu'uni fika 132 (1), 'oku hā ai kuo pau ke fai hano alea'i pea fakahā lotó ki he lipooti 'a e komiti. Mahino ai ko e founga pē 'e malava ai ke tuku fakatafa'aki 'a e tu'utu'uni ko eni, ko ha lotó kotoa ki ai 'a e Fale ni.

'A ia ko e fokotu'u ko eni 'a e 'Eiki Palēmia, ke tau 'ave 'a e fakahā lotó ki he lipooti 'a e komiti, ki 'apongipongi kae hoko atu 'a e lau ia 'a e 'Eiki Minisitā Pa'anga 'ene fakamatala 'o fakatatau ki he kupu 133. 'A ia ko 'etau hiki fakalaka mei he 132, ki he 133.

Ko e fokotu'u ia 'oku 'omai mei he 'Eiki Palēmiá, kapau 'oku 'i ai ha ni'ihi 'ia kimoutolu 'oku mou kei tāla'a pē he founga, te u kole ki he Kalaké ke tau pāloti.

Aisake Eke: Sea kau ki'i fakahoha'a atu pē mu'a fakamolemole.

Eiki Sea: Tongatapu 5 me'a mai.

Hoha'a Tongatapu 5 'i ai ngaahi liliu 'oku fokotu'u mai he Lipooti Komiti Pa'anga

Aisake Eke: 'Io, ko 'eku fakahoha'a atu pē 'aku koe'uhi ko e ngāue 'a e komiti, 'oku 'i ai 'a e ngaahi liliu ia 'e fai 'i he fokotu'u mai 'e he komiti. 'Uluaki ko e lao, ko e 'Esitimetri, 'oku 'i ai mo e liliu 'i he 'Esitimetri, 'a e liliu 'i he Fakamatala Patiseti, 'oku tonu ke 'omai ia ke 'i ai ia tau ma'u 'etautolu 'e he Hou'eiki, pea toki mei ai 'a e fakamatalá. Pea toki hoko atu 'a e 'Eiki Minisitā 'i he'ene 'Esitimetri. Ko e 'uhinga ia ko ē 'oku fai ai 'a e me'a ko eni koe'uhí kapau 'e tuku 'eku fakatonutonu eni ka tau 'alu kitautolu ia ki he lipooti ko ia na'e 'omai 'i he 'Esitimetri, kimu'a 'i he ngāue 'a e komiti, 'ikai ke kakato ia Sea. 'A ia 'oku 'ikai ke hokohoko lelei Sea. Ko e 'uhinga pē ia 'eku 'ohake, na'a ku pehē 'e au ko e kole 'a e 'Eiki Palēmia kapau 'oku fepaki mo e tu'utu'uni pea tuku ki 'apongipongi ke fai 'a e lau pea toki lau 'a e lipooti 'apongipongi.

Hangē kiate au ko e me'a ia na'e 'omai 'e he 'Eiki Palēmia. Ka 'oku ou tui kapau ko ia, ka 'oku ou tui mahu'inga pē 'a e lipooti ia ke mu'omu'a mai, ke tau ma'u 'a e mahino tatau ki he fakaliliu 'oku fai. Ka tau kamata pē he fo'i lao 'a e tu'unga totonu 'o e 'Esitimetri mo e ngaahi fakamatalá, ka tau toki hoko atu mei ai Sea. Mālō.

Ongo fokotu'u 'e ua Palemia fekau'aki mo e 'asenita ngāue 'a e Fale

Eiki Palēmia: Sea tukukehe kapau 'e toe ki'i toloi atu na'a faingofua ai 'a e faitu'utu'uni 'a e Falé. Pea, 'io na'e 'oatu pē ko e *option* e 2, ko 'etau mālōlō ki 'apongipongi, ko e 'uhingá ke 'i ai ha taimi he na'e toki *email* ni mai pē 'a e lipooti, 'o toki hokohoko ai 'i he 132 (1) pē ko e 133. 'A ia ko e 'oatu pē ko e *option* pē ia pē ko e hā ha me'a 'oku, he 'oku 'i ai pē 'a e 'u me'a ia 'oku 'ikai ke tui tatau ai 'a e Pule'angá ia mo e lipooti na'e 'omai, fakatatau ki he me'a ko ē na'e 'omai ko eni 'i he pongipongi ni. Ka ko e anga pē ia 'a e 'oatu 'a e *option* ko ia, ko 'etau toloi 'a e Falé ki 'apongipongi, ke 'i ai ha taimi 'a e kau Fakafofongá ke nau lau he na'e toki ma'u mai 'a e lipooti pea tau toki hū mai. Pē ko 'etau hiki ki he 133 ke me'a 'a e ...

<002>

Taimi: 1105-1110

'Eiki Palēmia: ...pea tau toki *take into account* pē 'e tautolu pe ko e hā 'a e me'a, tahá 'e liliu 'a e fiká ia. Ko e fika ia 'e tu'uma'u pe ia. Fika ko ē ki he Potungāue 'Ene 'Afio ko e *Defence* ko e Potungāue Ako 'oku 'ikai ke liliu ia he komiti. Ko e liliu pe ia ha ngaahi faka-*interpretation* 'a ia 'oku 'ikai ke ai ha'ane uesia 'a'ana ia.

'Aisake Eke: Sea kātaki pe fakamolemole pē 'Eiki Palēmia tu'u hake 'o fakahoha'a. Ffakamolemole 'aupito pe, 'ikai 'oku 'i ai e ngaahi liliu ia he fika mo'oni pe 'a e ngaahi fika fakalukufua, ka 'oku 'i ai e ngaahi liliu ia. Ko e me'a ia nau 'uhinga ai ko ē ke 'ohake e lipooti ke fai ha vakai ki ai mālō Sea.

'Eiki Palēmia: Sea fakatonutonu atu pe 'ikai foki ke liliu 'a e 'Esitimeti ia he Komiti Pa'anga 'oku 'ikai ke liliu e 'Esitimeti 'o kapau ko ha me'a ia ha fo'i fika 'i he *document* 'oku *supporting document* 'oku 'ikai ke kau ia he Laó. 'A ia ko 'eku 'uhinga ki ai Sea, ka ko e hā pē 'a e...

'Eiki Sea: Ko ia Tongatapu 5 'oku ke 'osi me'a pē 'oku 'uhinga ki ai e 'Eiki Palēmia ko e palanisi e Patisetí 'oku tu'uma'u, ka ko e ngaahi liliu ko ē 'oku ke me'a mai ki ai ko e 'i loto pe ia.

'Aisake Eke: Tapu mo e Feitu'u na mo e ... tonu ange ho'o me'a tonu ho'o me'a. Na'a ku 'uhinga atu au ho'o me'a ko ena kapau ke pehē 'oku tonu mau fetaulaki ai ka 'oku 'ikai ke 'uhinga ia 'a e me'a ko ē na'a ne me'a mai pehē 'oku 'i ai ha me'a, ka 'oku tonu ho'o me'a mai Sea mālō.

'Eiki Sea: Hou'eiki 'a ia ko e me'a ko eni 'oku tau feme'a'aki ki ai ko e founa ngāue 'e ua. 'Uluaki ko 'etau tu'u fakatafa'aki hono alea'i 'a e lipooti ke toki fakahoko ia 'apongipongi ka tau hoko atu ki hono lau tu'o ua 'a e Lao Fakaangaanga.

Fokotu'u hono ua ko 'etau toloi kātoa pe fo'i 'asenita ko eni ki 'apongipongi ke tau foki mai pe 'o hoko atu he Kupu 132 hangē ko ia 'oku hā ai mai he 'etau Tohi Tu'utu'uni. 'A ia ko 'etau founa angamaheni 'apongipongi pe ko 'etau hoko atu ki hono lau tu'o uá kae tuku fakatata'aki 'etau Lipooti Komiti Pa'anga ki 'apongipongi. Ko e hā pe me'a 'oku mou loto ki ai Hou'eiki kātaki pe Fale ni Hou'eiki Fakafofonga me'a mai Tongatapu 10.

Poupou Tongatapu 10 ke hoko atu ngaue 'a e Falé

Kapelieli Lanumata: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea pea tapu mo e Hou'eiki Mēmipa e Fale Alea 'o Tonga. Sea ko e ki'i fehu'i pe ki he Feitu'u na he na'e 'i ai e fokotu'u pea mei Tongatapu 7 pea 'e 'ikai ke lava ke tau lau ai pe lipooti 'o tau *go through* ai he 'aho ni. 'Oku lahi e ngāue ke faí Sea ka 'oku lave'i he motu'a ni 'oku si'isi'i e taimi. Ke tau *go through* ai pe tautolu e lipooti he 'aho ni he taimi ni 'o fai hano lau. 'O lau ai pe pea tau toki hokohoko atu ai ki he fakatau ki he Tu'utu'uni Ngāue he na'e 'osi fokotu'u hake 'e Tongatapu 7 'anenai Sea e fakakaukau mālō Sea.

'Eiki Sea: Sai Hou'eiki 'oku mahino mei he fakamalanga 'a Tongatapu 10 'oku 'i ai e poupou ki he fokotu'u ko eni 'a Tongatapu 7 tau kamata leva mei ai ko e fokotu'u fakamuimui ia. Kole atu ki he Kalake tau pāloti. Ko ia 'oku loto ke tau.

'Eiki Palēmia: 'A ia Sea ko e 'uhinga pe ke lau ai pe he taimi ni pea tau hoko atu ai pē. 'A ia ko e 'uhinga ia e fokotu'u? ko e 'ai pe ke mahino ange ko e hā e me'a 'oku fai ai e pālōti. Pea ko e me'a pe 'e taha Sea. 'A ia tau tuku fakatafa'aki leva 'a 'etau ngāue 'oku 'ikai ke ai ha lipooti 'e 'omai pe he taimi ko ia tēpile'i pe he taimi ko ia kae 'ikai ke 'i ai ha ... 'oku fa'a 'omai pe foki 'aho 'e taha kimu'a. Ko e anga pe ia e 'eke Sea kimu'a he'etau hikinimá mālō Sea.

Kole Tongatapu 7 ki he Pule'anga ke lau Lipooti 'a e Komiti Pa'anga

Paula Piveni Piukala: Sea ke ki'i fakama'ala'ala pe 'eku fokotu'u koe'uhī ko e 'Eiki Palēmia. Sea na'a ku ha'u he pongipongi ni mo e laumālie lelei, pea ko u faka'amu pe 'e ma'u he Hou'eiki Kapineti 'a e laumālie lelei. Ko e 'uhinga 'a e motu'a ni ke lau mai 'etau lipooti mei he Komiti Pa'angá koe'uhi ko e taimi Sea, lau pe ia he ko hono 'uhinga ko e 'ai ia ko ē ke toe foki 'o lau he 'ikai ke lava ia 'o lau. Ka ka lau mai 'e he Kalaké te tau muimui pe ai pea tau talanoa lelei pe he ko e Patiseti fakalukufua eni e fonuá. Ka ko u 'ohovale 'aupito hono ...na'a tau toloi mai he uike kuo 'osi toloi mai ki he uike ni. Ka ko e palopalema foki Sea ko e 'ū me'a ko ē na'e fokotu'u ia ko eni na'e 'osi pe ngāue ia 'a e Komiti Pa'angá he uike kuo'osi he Pulelulu. Ko e ngaahi me'a ko ē na'e 'oatu ke 'omai mei he Minisitā Pa'angá mo 'ene kau ngāué ko ia na'a ne hanga 'o fakatuai'i mai, ka 'oku hangē pe ko e me'a 'a e Palēmia 'ikai ke toe fu'u loko 'i ai ha me'a ia 'e liliu ko e fu'u fo'i Patiseti 'osi tu'uma'u pe ia. Ka ko e ngaahi fakatonutonu ke 'alu fakataha mo e Fakamatala Patiseti. 'A ia 'oku mahu'inga Sea ke kole pe ki he Palēmiá ke tau kamata ha *footing* 'oku hangamālie...

<003>

Taimi: 1110-1115

Paula Piveni Piukala : ... he 'oku hoha'a mai 'Ene 'Afio hoha'a mai mo e kakai 'o e fonua ki he patiseti kuo 'osi *announce* 899 pea 'oku totonu ke tukuange mai e taimi lahi. Hangē ko 'eku fakahoko 'anenai Sea, 'osi 'emai e naunaú ia, ko e ngaahi fakatonutonu pē eni ia. Pea 'oku 'ikai ke u tui 'oku *merit* 'a e faka'uhinga na'a hoko ko ha *precedence* ko e faitu'utu'uni ia 'a e Fale ni he taimi kotoa pē Sea fakapotopotó Sea ko 'eku sió tau lau atu pē 'etau lipooti,. He ka tau ka toe toloi maumau mo e 'aho ni. 'E 'alu leva 'o toki a'u ki ha fo'i pō te tau fakavavevave. Ka 'e lelei lahi ange ke lau mai 'e he Kalaké ke tau fanongo tau sio ki ai, pea hokohoko atu pē 'a e founga angamaheni hono fakahokohoko mai 'o e Patiseti Sea. Pea 'e 'ikai ke fe'unga ia ke hoko atu 'a e Minisitā Pa'angá ki he fakamatala patiseti, kae 'oleva kuo lave'i 'a e ngaahi mo'oni me'a 'i he lipooti ko eni Sea. Pea ko u tui au 'oku 'e loto lelei pē Palēmia ke tau hokohoko atu he kuo tau maau mai ki he aho ni.

Pea ko e me'a fika 2 pē Sea ko u fiema'u ke u hanga 'o *highlight* heni, fakatatau ki he me'a na'e hoha'a ki ai 'a Eua 11. 'Oku 'ikai ko e *issue* ia ke mau pule'i atu e kau Minisitā ki he me'a ke tuku mo e me'a ke fai. Ko e *issue* ke 'omai ha polokalama ke mau mateuteu ki ai. 'Oku mo'oni 'aupito e me'a ia 'oku 'ohaké he ko e motu'a ni, 'oku ou lau fakapatonu pē me'a 'oku ou 'ilo te u, 'oku fai ai e tālānga he pongipongí ko ia. Ke 'ilo'i 'e taimi ko ia 'oku ō mai he pongipongí 'oku liliu, 'ikai ke toe 'i ai ha me'a ia ke u talanoa ai au, pea 'oku hala leva 'a e fakakaukau ia ko homau fatongia hení ke sivisivi'i e ngāue 'oku 'omai mei he Pule'anga. 'Oku 'ikai ko e 'uhinga ia 'oku mau ta'efalala, ka ai ha me'a 'oku ta'emahino Sea, ko e faingamālie ia ki he Pule'angá ke nau hanga 'o *provide* e *clarity* fakamatala ke ma'ala'ala. Fanongo mai 'Ene 'Afió, fanongo mai e kakai pea 'oku to'o leva e fa'ahinga fifili hangē 'oku nau pehē ko e hā 'oku ou fakapulipuli ai. 'E malava ia, ko honau faingamālie eni ke nau fakamatala lelei.

Kau e pongipongí ni ia Sea he ‘aho ko u ha’u au ko u hangamālie ka ‘oku hangē ‘oku fakateki mai ‘a e Pule’anga mo e Kapinetí ke tau lele pē he founa motu’a. Ke tau fekaikailangaki’i pē, ka ‘oku ou kole atu ke lau ‘etau lipooti he na’a tau tali pē ai ki he uike kuo ‘osi. Ka ‘oku ‘ikai ko ha fo’ui ia ‘o ha taha pea ‘oku ou fakamālō lahi Sea ki he kau ngāué. Mahino kiate au na’a nau ngāue ‘aho Sāpate, ngāue po’uli, ‘o toki a’u ki he hengihengí pea toki ‘omai ai e lipooti. Ka na’a ku ma’u pongipongía pē ‘o lau pea ‘oku mahu’inga ia Sea, ko u tui ‘e tokoni ‘e pou pou ‘a e kau Mēmipá ki ai ke lau mai ia, he’enau toe ō ‘o hela hono lau he ‘oku lahi pē ngāue ke fai Sea. Anga ia e fokotu’u ‘a e motu’a ni, ko u tui pē ‘oku tali lelei pē ‘e he Palēmia.

'Eiki Palēmia : Sea kātaki pē ka u ki’i tokoni atu. Kātaki pē he toe me’a tu’o lahi hake ki ‘olunga. Ko u fakahoko atu pē ‘e au Sea ki he Fakafofonga kia Tongatapu 7 loto hangamālie ‘aupito pē ia ‘oku mau lele mai mo ia he pongipongí ni, ka ‘oku ‘ikai ke ‘uhinga ia ai ke tau hanga ‘o tuku faka’atā ai ‘etau founa ngāue. Pea kapau ‘oku mou pehē ko u tui ko e *compromise* pē ko ha’atau me’a ke tau fetaulaki ai, ko ‘etau pāloti ke liliu ‘etau founa ngāue, ki he ‘aho pē ko ē ‘oku ‘omai ai ‘a e lipootí pea tēpile’i pē he ‘aho ko ia. Kae 'oua te tau hanga pē ‘o tukunoa’i ‘a ‘etau founa ngāue ko ia. Ko e founa pē ‘e liliu ai ha’atau founa ngāue, ko ‘etau hikinima’i ke tali, he ko e ‘uhingá na’e toki ‘omai pē eni pea tau hū mai ki Fale Alea ‘a e lipooti. Pea ko e ‘uhinga ko ē ke lau ki he ‘ai taimi, mou mea’i pē ‘a e Fakafofonga ko ia pē na’a ne to’o lahi taha ‘a e taimi ‘a e Komiti Pa’angá he fo’i uike 2 na’e toki tu’utu’uni atu ‘e he Fale ko ē ki ai.

Kapau te mou pehē ai pē pea ‘ai pē ā ke tau hikinima’i ke tali ‘a e hū mai pē ‘a e lipooti pea tau hū mai ko eni ki Fale Alea pea alea’i leva ‘i Fale Alea. Ko e ‘uhinga pē ke mahino ‘oku ‘ikai ke liliu ta’epāloti’i ha founa ngāue ‘a ho Fale Sea. Mālō Sea.

Paula Piveni Piukala : Sea, na’e ‘uhinga ‘eku to’o taimi lahi he...

'Eiki Sea : Tongatapu 7, te u tuku e taimi kia Tongatapu 1 ka ke ki’i mālōlō hifo.

Paula Piveni Piukala : Ko e ki’i miniti pē ‘e taha pea u lave pē au ki he me’a ko ē ..

'Eiki Sea : Ko e tali ko ia ki he me’a ‘a e 'Eiki Palēmiá ko e me’a fakafo’ituitui pē ia ‘amoua. Tongatapu 1 me’a mai.

Fokotu’u Tongatapu 1 ke toloi ‘a e Fale Alea kae fai ha vakai ki he Lipooti Komiti Pa’anga

Tevita Puloka : Tapu pea mo e Sea tapu pea mo e fakataha ‘eiki ‘a e Fale Alea. Kuo ‘osi mahino ‘aupito pē Sea ‘i he tūkunga ko eni ‘o hangē ko e fakama’ala’ala na’e fai mai ‘e he Sea ‘o e Komiti Pa’angá ‘oku ‘osi mahino ‘oku tonu ke tau ‘uluaki vakai ange ki he lipooti ‘a e Komiti Pa’angá ‘o ...

<004>

Taimi: 1115-1120

Tevita Puloka: ... hangē tofu pē ko e me’a mo e founa pea ko ena ‘oku ‘i ai e ngaahi fakatonotonu mo e fe’unu’aki fakamata’ifika. Ko e, ‘e kehekehe pē foki e tu’unga ‘o kitautolu kau Mēmipa he taimi ni mo e kau Hou’eiki Mēmipa ko ē na’e kau he Komiti Pa’anga ‘oku ou

tui 'oku nau ma'u ange 'e nautolu e mahino na'a ku lava mai pē au 'i he fo'i fakataha'anga 'e taha 'o kau he Komiti Pa'anga pea ko e mahino pē ia 'oku ou ma'u 'a ē na'e 'asi ai pē ngaahi me'a ko eni 'oku me'a ki ai e Sea 'o e Komiti Pa'angá na'e fai ai e ngaahi fe'unu'aki mata'ifika. Pea 'oku ou tui au 'oku ou kau au Sea he tui toloi 'omai ange mu'a e lipooti ke mau lele 'o vakai ki ai na'e 'ikai ke mau kau kakato he Komiti Pa'angá he 'e 'osi ange pea, ko e tu'u ko ē he taimi ni ke lau e 'a e 'a e lipooti mo fakahū mai e Patiseti 'a e Minisitā 'oku te'eki ke tau fu'u mahino'i 'a e me'a ko eni na'e toki 'omai pē ko eni 'aneuhú 'a ē 'oku 'i he'etau komipiuta pē. Pea hangē ko ē 'oku ki'i meimei mu'omu'a e saliothe he hoosá he anga e vakai 'a e motu'a ni hūfanga he fakatapu. Ka 'oku kau e motu'a ni ia he tui toloi mu'a ki 'apongipongi kae 'oleva ke mahino hono lau e lipooti ko eni 'o fai hano fakafehoanaki kimu'a 'oku te'eki ai ke malanga mai e 'Eiki Minisitā e patiseti mālō.

'Eiki Sea: 'Eiki Minisitā Fonua.

Poupou ki he fokotu'u Palēmia ke toloi e Fale Alea ki 'apongipongi

'Eiki Minisitā Fonua: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea. Fakafeta'i pē fakalaumālie lelei e Feitu'u na. Ko u tu'u pē au ke poupou ki he fokotu'u 'oku fai 'e Tongatapu Fika 1 hangē ko e fokotu'u na'e fai 'e he 'Eiki Palēmia. Kiate au ko e, ko e maama kiate au e ki'i taimi nounou e Fale ni. 'Oku 'ave ai e 'a e Lao 'o e Patiseti ko ha lao fakavavevave 'oku 'ikai ke toe alea'i ha me'a, hangē ko eni ko e tu'utu'uni 'a e Feitu'u na he kupu 132 kupu (1) **kuo pau ke 'i ai e faingamālie ia 'o e fakahoko e Lao Fakaangaanga he 'Eiki Minisitā Pa'anga** kiate au pea toki hoko mai mo e fakahā loto 'a e tu'utu'uni na'e fai 'e he Feitu'u na ke tuku ki he Komiti Tu'uma'u 'a hono siofi 'o e Lao Fakaangaanga ko e lao ni. Pea kiate au pea toki mei ai 'oku fai ai e pāloti 'a e lau tu'o ua ho Fale. Ko e anga ia 'eku faka'uhinga ki he me'a ko eni 'oku fai ki ai e feme'a'akí. Kiate au 'oku tonu ange ke lau e tohi fakahā loto ko eni pē ko e tu'utu'uni na'e fai 'e he Feitu'u na na'a ke laumālie ki ai ke lau 'e he kau Fakafofonga pea mu'omu'a e Minisitā Pa'anga pea hoko ē pea toki fai leva ai e tu'utu'uni e Feitu'u na hono tukuhifo he lau tu'o ua ke fai hono talanoa kakato'i 'e he Komiti Kakato mo tu'utu'uni 'a e Sea ko eni ko ē 'o e Komiti Kakato. Ka ko u poupou atu ke toloi mu'a Sea ke maama e me'a kātoa ko e fokotu'u ia Sea mālō.

'Eiki Sea: Hou'eiki 'oku mahino e tu'unga 'oku 'i ai e Falé 'oku 'i ai e ni'ihi 'oku nau poupou ki he toloi 'oku 'i ai e ni'ihi 'oku nau poupou ke tau hoko atu pē hono lau 'a e lipooti. Ko e me'a ko ē te tau aofangatuku ki ai ko ho'omou fakahā loto 'i he'etau pāloti. Mahino e fakamalanga e ongo tafa'akí. Tongatapu 7.

Paula Piveni Piukala: Sea ko e kole pē ke, ke, ke 'oleva ke 'oua leva ke tau pāloti ka tau talanoa pē ke mahino pē he ko e tu'u ko ē ko ē 'o e, ko e tu'u ko ē he toloi ki 'apongipongi Sea 'oku 'oku, ko u ongo'i 'e au 'oku 'ikai ke tau faitotonu tautolu ki hotau fatongia. Ka kapau, kapau ko ia kapau ko e anga ia e fakakaukau e Pule'anga pea tau hiki ā tautolu ki he 133 kae tuku ā 'a e, 'a e lipooti ko ē ke toki lau mai ia 'apongipongi ka tau fakakakato 'e tautolu 'a e fakamatala pa'anga kapau ko ia 'oku tau lava fulifulihi ...

Vaea Taione: Sea ki'i fakatonutonu pē Sea. Tapu mo e Sea tapu mo e Hou'eiki Mēmipa.

'Eiki Sea: Tongatapu 8.

Vaea Taione: Sea ko 'eku, ko e, ke manatu'i pehē foki he Fakafofonga 'oku tau toko 26 Sea heni. Kau hanga 'o 'oatu e fakatātā ko eni Sea. Fu'u taimi mole ko eni ko ē he ta'u kuo 'osí he

kole ke tau mālōlō ka nau ō ‘o faka’ilo e Feitu’u na mo e Fale. ‘Ikai ke u sio au pē ‘oku fēfē fakakaukau ‘a Tongatapu 7 ke nau ō ‘o faka’ilo ko ē he maumautaimi ko ē.

Paula Piveni Piukala: Sea ta’ofi e fa’ahinga malanga ko ē Sea.

Vaea Taione: Ko e ‘uhinga ki he maumautaimi.

Paula Piveni Piukala: He ko e, ko e fa’ahinga malanga tā noa’ia eni ‘oku ta’ofi ia he lao mo e tu’utu’uni ‘a e Fale ni ...

Vaea Taione: Ke fakamanatu atu ‘a ho’o maumautaimi

Paula Piveni Piukala: Hala ke ‘i ai ha fetaulaki e me’a ko ē ‘oku tokanga ki ai mo e me’a ‘a e Patisetí. ‘Oku ‘ikai ke u ‘ilo ‘e au pē ko e ‘uhinga ki he hā ‘ene ‘ohake e *issue* kehe lolotonga ko ia ko ha *issue* e Patiseti ke tau sio pē ko e hā e halafononga ...

Vaea Taione: ‘Oku ne talamai ko ‘ene, ko e ‘ohake ko ē ‘a e me’a ko ení ko e talamai ‘oku maumau e taimí. ‘Oku maumau e taimi he ‘oku ...

<005>

Taimi: 1120 – 1125

Vaea Taione: ... Fanongo mai ‘Ene ‘Afió, fanongo mai e kakaí. Ko e maumautaimí ena nau fai ‘o ō faka’ilo e Feitu’ú na pea toe holomui ko ē mei aí.

Paula Piveni Piukala: Sea

Vaea Taione: Ko e me’a ia ‘oku ui ko e maumautaimi

Paula Piveni Piukala: ‘Oku ou kole atu ke ke ta’ofi e malanga tā ko ē he ‘oku ‘ikai ke fakangofua ia he Falé ni. Ke tu’u hake pe ia *out of context* ‘o talanoa he ‘isiú ‘oku ‘ikai ha’ane ‘ilo ‘a’ana ki ai. Ko au na’á ku fakahoko atu ki he Feitu’u na ‘e ‘ave e me’a ko ení ke *review* pea na’á ke loto lelei ki ai Sea. Ko ‘ene ‘oho noa’ia ko ē

Lord Tu’ivakanō: Sea

‘Eiki Sea: Me’a mai Tongatapu, ‘Eiki Nōpelé

Fokotu’u ke faitu’utu’uni ‘a e Sea kae nga’unu ‘a e ngāue e Fale Alea

Lord Tu’ivakanō: Tapu pe mo e Feitu’u na, Sea ‘oku ki’i ongo’i pe ki he ki’i monuka ho Falé he pongipongi ni. Kuo ‘osi ‘i ai e ngaahi fokotu’u pea kapau ‘okú ke pou pou ki ‘apongipongi he ko ‘apongipongi pe ena. ‘Oku ‘ikai ko ha me’a fo’ou pea kapau te tau hoko atu, tau hoko atu.

‘Oku ‘ia koe e mafaí ke ke fai e tu’utu’uni koe’uhí ka tau nga’unu he kapau ko hono ‘atungá eni te tau fe, he ‘ikai ke toe ‘osi e ‘ahó ni ia. Ko u fokotu’u atu ke tau fai e pālotí koe’uhí ke mahino. He ko e me’a ‘oku mahu’ingá ‘a e *statement* he ko e me’a ia ‘e lōloa. ‘E fai ai e ngaahi talanoa mo e ngaahi me’a ko iá pea kapau ‘e tuku mai ke lau, ‘ikai ke ‘i ai hano kovi. ‘Ai pe homou lotó ke lelei koe’uhí kae nga’unu ‘etau ngāué. He ko ‘etau ngāue fakalukufua ma’á e fonuá hono kotoa. Mālō Sea.

Ngaahi fokotu'u ki he halafononga 'e fou ai ngāue Fale Alea

'Eiki Sea: Mālō 'Eiki Nōpele, Hou'eiki ko u tui ko e halanga fononga 'oku 3. 'Uluakí, ko e hoko atu hono lau 'a e līpootí. Uá, ko 'etau toloi e līpootí ki 'apongipongi ka tau hoko atu hono lau tu'o 2 e Laó. Tolú, ko 'etau toloi kātoa 'o hoko atu pe founa angamahení 'apongipongi. 'A ia ko e founa 'oku 3, Tongatapu 7 ko ho fokotu'u ke hoko atu pe hono laú. 'Oku kei tu'uma'u pe ho'o fokotu'ú pe te tau foki ki he fokotu'u 'e 2 ko ē 'oku toé.

Fokotu'u Tongatapu 7 ke lau 'a e Lipooti Komiti Pa'anga pea hokohoko atu ngaue Falé

Paula Piveni Piukala: Ko ia Sea 'oku ou fokotu'u atu 'e au ke lau he te tau ako kātoa ai pe mo e kau, kae lau mai. Pea toki hokohoko atu ai pe pea kapau 'e 'osi ko iá pea toloi 'apongipongi, faka'ofa'ofa pe ia. Ka kia au he kapau he 'ikai ke lau he 'ahó ni 'e toe lau pe 'apongipongi. Fakamole taimi, ko e poini ia 'a'aku ko 'etau *delay* mo 'etau hokohoko atu pe ko 'etau 'alu ai pe 'o toki fa'aki pea tau fakavavevave pea fakatamulu. Ko e poini ia 'oku 'ohaké.

'Eiki Sea: Mahino ia Hou'eiki 'a ia ko 'etau pālotí 'e 3, tau kamata he pāloti 'i he fokotu'u 'a Tongatapu 7 ke hoko atu hono laú 'o fakatatau ki he angamaheni ko ē 'etau Tohi Tu'utu'uní. Hili pe iá te tau foki ki he fokotu'u ko eni 'e 'Eiki Palēmiá ke toloi hono laú ki 'apongipongi pea kapau 'e tali e fokotu'u ko iá

'Eiki Palēmia: Sea, kātaki pe he me'a hake, 'a ia ko e

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Palēmia

'Eiki Palēmia: Fokotu'u pe ia ko eni 'a e Tongatapu 1 na'á ku 'oatu pe 'e au ia 'eku 'uluaki 'ai e *option* 'e 2. Ka 'oku tuku ena ia, na'e 'ikai ha *recommendation* ia 'e taha pea 'oku 'ikai ke 'i ai ha fokotu'u ia heni. Ko e poupu pe ia ko eni 'a eni na'e fai atu 'e he 'Eiki Minisitā ki he fokotu'u ko eni Tongatapu 1. Ke 'i ai ha faingamālie Hou'eiki Mēmipá ke nau lau e līpootí, toki lau mai pe ke 'i ai he me'a ke ala alea'i. Pea ko e tuku mai pe 'a e me'a ko ē na'e fokotu'u atú he ko e *option* ia 'e 2 na'e 'oatu pe meí motu'á ni, mālō Sea.

'Eiki Sea: Hou'eiki ko e me'a ko u 'uhinga ki aí 'o kapau 'e toloi hono lau e līpooti ki 'apongipongi 'e malava pe ke tau hoko atu 'aki hono lau tu'o 2 e Laó kae toki lau e līpootí 'apongipongi. Ko e me'a 'oku ou 'uhinga ki aí.

'Aisake Eke: 'Eiki Sea tapu mo e Feitu'u na pea mo e Hou'eiki

'Eiki Sea: Me'a mai Tongatapu 5

'Aisake Eke: Ko 'eku 'ai atu pe 'e au, 'io tapu mo e Feitu'u na 'oku 'i ai e fakatonutonu he fo'i laó. 'Oku kau ia he līpooti ko eni 'a e komiti. 'A ia 'i he'ene pehē leva kapau te tau 'alu leva ki he lau e laó 'oku 'i ai e me'a ia ke fakatonutonu ai Sea. Kaikehe ko e motu'á ni ia ko e hā pe me'a 'e faí. 'Oku ou fiamālie pe au ki ai koeuhí he ko u tui pe 'oku mahu'inga pe ke mou me'a ki ai. Pea ko u tui ko e me'a, kaikehe ka ko u tui ko e hā e lava lelei hotau fatongia. Ko u tui 'oku pehē pe mo 7 ko 'ene poiní ko e lava lelei, pea kapau ko e lava lelei ki 'apongipongi lava lelei ki ai. Ko u tui ko e ngaahi me'á pe ia 'oku tau taha pe ai. Pea ko u tui ko 7 tau 'alu ā kapau ko ē te tau toki me'a. Ko 'etau lava lelei pe ki ai, mālō.

Paula Piveni Piukala: Sea, kātaki pe he toe tu’u haké. Ko u fakapapau atu Sea he ‘ikai ke lau ia ‘e he Kapinetí e līpooti ko ení. Tau hoko atu he kapau na’a nau lau ‘enau *Budget Statement* na’e ‘ikai toe fiema’u e līpooti ko ení. Ko e poini ia ‘a’akú Sea, lau mai e līpootí

‘Eiki Palēmia: Fakatonutonu Sea, ‘e Fakafofonga na’á ku lau

Paula Piveni Piukala: Ko u fakapapau atu Sea ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otua he ‘ikai lau ‘e he Kapinetí ...

<006>

Taimi: 1125-1130

Paula Piveni Piukala: ... ki he Lipooti ko eni, ke u fakapapau atu

‘Eiki Palēmai: Fakapapau koe ki he ‘Otuá, ko e me’a ia ‘a koe. Me’a ia ‘a’aku ke fakatonutonu koe. Na’u lau ‘e au e Patiseti *Statement*, ko e *Budget Statement* eni ‘a e Pule’angá, ‘oku kehekehe pe

Paula Piveni Piukala: Sea, kapau na’a ne lau, te u toe fehu’ia au e me’a kehe

‘Eiki Sea: Kole ke tau pāloti

‘Eiki Palēmia: ‘Io, mālō mālō Sea

Paula Piveni Piukala: Ke lau pea lahi ange e fakatonutonu he me’a

Pāloti ‘o ‘ikai tali fokotu’u Tongatapu 7 ke lau ‘a e Lipooti Komiti Pa’anga

‘Eiki Sea: Fakafofonga, me’a hifō ki lalo. Kalake, tau pāloti, ko ia ‘oku tali ē fokotu’u ‘a Tongatapu 7 pe hoko atu pe hono lau ‘a e Lipooti ē Komiti Pa’anga ki he pongipongi ni, fakahā mai ho loto

Tupou Manuofetoa: Sea, ‘oku loto ki ai, Paula Piveni Piukala, Kapelieli Lanumata, Taniela Fusimalohi, loto ki ai ‘a e toko 3.

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku ‘ikai ke loto ki he fokotu’u ‘a Tongatapu 7, fakahā hake hono nima

Tupou Manuofetoa: ‘Ikai ke loto ki ai ‘a Veivosa Taka, Mo’ale ‘Otunuku, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi, Minisitā Fonuá, Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Tokoni Palēmia, Minisitā Fefakatau’aki, Minisitā *MEIDECC*, Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā Ngoue, Vaea Taione, *Dulcie* ‘Ileini Tei, ‘Eiki Nopele Tu’ilakepa, ‘ikai ke loto ki ai ‘a e toko 15.

‘Eiki Sea: ‘I he ‘ene pehē Hou’eiki, ‘oku ‘ikai ke tali ‘a e fokotu’ú pea makatu’unga leva ‘a e pāloti ko ia ‘e toloi ‘a hono lau ‘a e Lipooti ko ē Komiti Pa’angá ki ‘apongipongi. Hāngē ko e fakamalanga ko ē ‘a e Sea ‘o e Komiti Pa’angá, Tongatapu 5, ko e Lipooti ko eni ‘oku ‘i ai ‘ene ngaahi fokotu’u fekau’aki pea mo e Lao Fakaangaangá. Ko u tui ‘oku fakapotopoto ange ke toloi ‘etau lau 2 ‘a e Lao Fakaangaanga ki ‘apongipongi koe’uhí ke, fenāpasi pe ‘alu ‘a e fakamalanga ‘a e ‘Eiki Minisitā pea mo e Lipooti ko eni ‘a e Komiti Pa’anga.

Alea'i fokotu'u Tongatapu 10 fekau'aki mo e lakanga Sea Komiti Kakato

'A ia 'oku toloi ai pe 'etau 'Asenita fika 4 ki 'apongipongi Hou'eiki, 'oku 'ikai ke toe 'i ai ha tau 'Asenita 'i he 'ahó ni koe'uhi he 'oku tau 'osi pāloti ke 'ave ki 'a pongipongi. Ko e me'a 'oku ou loto ke tau fakakakato he 'ahó ni koe'uhi 'oku kei toe lahi 'etau taimi, ko e fokotu'u 'a Tongatapu 7 fekau'aki pea mo Tongatapu 10, fekau'aki pea mo e Sea 'etau Komiti Kakato 'a ia na'e 'i ai e tu'utu'uni e Fale ke toloi ki ha toe me'a mai e 'a e 'Eiki Fakafofonga Nopele

'Eiki Palēmia: Sea, kātaki pe, 'oku ko 'etau Tu'utu'uni foki ia 'oku 'ikai ke toe ai ha me'a 'e alea'i, kae 'oleva kuo 'osi 'a e alea'i 'o e 'o e 'Esitimeti Sea, 'uhinga pe 'a'aku pe te tau toe hiki nima'i ke liliu 'etau Tu'utu'uni pe ko e ko 'eku fakatatau pe ki he Tu'utu'uni 'oku 'ikai toe ai ha me'a 'e alea'i tuku kehe kapau 'oku 'i ai ha me'a fakavavevave mei he Pule'anga, mālō Sea.

'Eiki Sea: Ko ia, Hou'eiki, 'oku 'i ai 'etau Tu'utu'uni pehē ka 'oku toe 'i ai pe mo e Tu'utu'uni ko e Seá 'oku ne hanga 'o tataki 'etau 'Asenita 'o e 'ahó. 'A ia na'e makatu'unga 'eku fakahū mai 'etau 'Asenita ko eni, 'e taha pe 'etau ngāue ki he Patiseti ko eni 'oku 'ikai ke toe 'i ai ha'atau ngāue 'atautolu 'i he 'ahó ni koe'uhi ko 'etau pāloti na'e toki fakahokó.

Pea koe'uhi ko 'eku feinga'i ke tataki 'etau feme'a'aki, ke 'oua 'e maumau'i 'etau taimi, ko u tui ko e me'a ko eni 'e malava pe 'o fakakakato he 'ahó ni, ka tau foki mai 'apongipongi 'o Patiseti 'ata'atā pe 'o hangē ko e 'Asenita na'e fokotu'u he 'ahó ni. Ka 'oku sai pe hono 'ohake 'e he 'Eiki Palēmia' ke mou fakatokanga'i Hou'eiki, 'oku 'i ai pe 'a e founa ngāue 'oku tuku mai 'e he 'etau Tohi Tu'utu'uni ki he Seá ke ne tataki 'etau feme'a'aki 'o kapau 'oku 'i ai ha ngaahi makatu'unga lelei 'o hangē ko ia 'oku 'omai he pongipongi ni.

Ko u tui 'oku fakapotopoto ange ke tau ngāue'aki 'a e ki'i houa ko eni 'oku toe 'i he pongipongi ni ke tau ngāue'aki ki ha me'a 'oku mahu'inga, 'o hangē ko e ngaahi fokotu'u na'e mei toloi ai pe ia ki 'apongipongi ki he taimi 'oku liliu ai 'o Komiti Kakato. Kae fakakakato 'a e ngaahi ngāue ko eni he 'aho ni Hou'eiki, ko u kole atu ke tau faka'osi ē pea tau toloi ki 'apongipongi, Tongatapu 7.

Poupou Tongatapu 7 mahu'inga ke 'asenita pau 'a e halafononga e alea'i Vouti he Patiseti

Paula Piveni Piukala: Sea, fakamālō atu ki he Feitu'u na, 'oku ou loto pē ke tānaki atu Sea, 'a e fakakaukau na'e 'ohake 'e 'Eua 1, ke ai ha *road map* pau 'o e 'Asenita ki he kamata mo e 'osi 'a e Patiseti. He ko u tui 'e fai pē felotoi mo e kau Minisitā, ki he ngaahi 'aho te nau femou'ekina ai nautolu. Ko e ko e *essence*, 'o e fokotu'u Sea, ke 'uhinga ke mau mateuteu ke fai homau fatongiá fakatatau ki ha 'Asenita 'oku pau. 'E 'a ia ko e *issue* ia 'oku mahu'inga 'aupito Sea, na'a te teuteu mai kita he potungāue ko 'ē ka liliu faka liliu fakatu'upakē leva ē Potungāue ko ia 'oku 'ikai ha me'a ia ke talanoa'i, he na'e 'ikai ke ai e teuteu. Ko e *issue* ia 'oku mahu'inga Sea, ko e

'Eiki Sea: 'A Tongatapu ...

<007>

Taimi: 1130-1135

'Eiki Sea: ... Tongatapu 7 mo 'Eua 11, 'oku 'ikai ke fu'u 'uhinga lelei kia au 'a e fokotu'u ko ení koe'uhí 'oku te'eki ke 'omai ha poaki folau ia pe ko ha ngaahi fokotu'utu'u ngāue mei he Hou'eiki Pule'angá.

Paula Piveni Piukala: Ko ia.

'Eiki Sea: 'I loto 'i he'etau tohi māhina kuo 'osi tali 'e he Falé ni 'a ia ko 'etau fakataha he toenga e māhina ni 'o faka'osi ki he 'aho faka'osi ko ení 'o Suné. 'Oku te'eki ke, 'a ia ko 'etau tohi māhiná 'oku 'asi ai te tau fakataha he 'ahó ni 'aho 10 ki he 'aho 13 pea tau hoko atu mei he 'aho 17 ki he 'aho 20 pea mei he 'aho 24 ki he 'aho 27. Pea ko e taimi pe ia 'oku tuku mai 'e he'etau tohi māhiná ke tau ngāue ki aí. 'I he anga ko ē 'eku ma'ú 'oku 'ikai ke toe fai ha folau 'a e Hou'eiki Minisitā 'o e Kapinetí, te nau me'a pē heni 'i he taimi ko ení 'a ia 'oku tuku kakato ki he'etau 'Esitimetí. Pea hangē pe ko ia 'oku fa'a angamaheni ki ai 'a e Falé ni, ko e uike 'uluaki 'o Siulaí 'oku mālōlō ai e Falé 'o teuteu ki he 'aho 'alo'i ko ení e Tama Tu'í 'i he 'aho 4.

Taniela Fusimālohi: Sea kātaki ka u ...

'Eiki Sea: Ko e hā e me'a ia 'oku ke tokanga ki aí 'Eua?

Tui 'Eua 11 ka founa 'e taha hono alea'i e Patiseti pea 'oku faka'ofa'ofa ia

Taniela Fusimālohi: Ka u fakama'ala'ala atu pē 'eku fehu'í koe'uhí ke pehē ko ia 'e nōmolo pē e lelé. Ka na'e 'uhinga 'eku fokotu'u 'aku ia 'anenaí ke 'ai pē ke mahino ko e hā 'a e founa te tau lele 'akí, 'osi e 'aitemi ko ē. Ka nau tokanga au ki he taimi 'oku 'alu ai ko ē ki he fakavoutí, tau nofo ma'u 'i he founa pē 'e taha. Kapau 'oku tau 'alu pē 'i he hokohoko 'a e 'Esitimetí, faka'ofa'ofa. Ka 'oku ou tui au 'oku 'ikai ko ha me'a ia ke pālōtí 'i ko e me'a pe ia 'a e Feitu'u na mo e Kalaké ke fakapolokalama mai.

Ka 'oku toe 'i ai ha taha ia 'oku ne fie liliu 'e ia 'a 'ene voutí ke 'alu ki ha feitu'u pea kātaki mu'a 'o talamai kimu'a. 'Oku mo'oni, ko e teuteu 'oku mau fai mai kātaki fakamolemole Sea. 'Oku mau lau e me'a kotoa pē 'oku 'omai ke mau lau 'o fai ai 'a 'emau fatongia ko e fakafehu'i mo e 'eke e ngaahi me'á. 'Oku lahi e ngaahi me'a heni 'oku mahu'inga. Ka 'oku hoko 'a e taimi ko ē 'oku fakatu'upakē ai 'a e talamai pē he pongipongi ko iá ia ke liliú Sea. Hangē ko e lau 'a Tongatapu 7 'osi ta'e'aonga ai pē e 'aho ia ko iá pea iku leva ia 'o 'ikai ke fai ha talanoa lelei ia. Ko e laumālie pe ia 'eku 'uhingá Sea pea ko ena kapau ko ena 'oku 'ikai ke nau folau, ta 'oku tau lele nōmolo pē ā he hokohoko 'i he tohi 'Esitimetí ka tau maau. Mālō Sea.

'Eiki Sea: 'Oku nōmolo pē Hou'eiki. Ko e me'a ko ena na'a ke tokanga ki aí 'oku 'ikai ke u fakatokanga'i 'e au 'oku 'i ai ha maumau heni. Ka 'oku makatu'unga 'a e me'a ko ē 'oku ke fokotu'u mai 'i ha'atau fakapapau'i 'a e Sea e Komiti Kakató. 'A ia ko e fokotu'u na'e 'osi 'i ai 'a e pou pou pea na'e tu'utu'uni 'a e Falé ke toloi kae 'oleva kuo me'a mai 'a e Sea e Komiti Kakató pea ko ení 'oku me'a mai. Tongatapu 10 ko ho fokotu'u 'oku kei 'i he 'asenita e Falé ke tau fakapapau'i 'i he pongipongi ni kimu'a pea tau hoko atu.

Fokotu'u Tongatapu 7 ke liliu fokotu'u Tongatapu 10 ke fokotu'u Tongatapu 5 ke Sea he Komiti Kakato

Paula Piveni Piukala: Sea tapu pea mo e Sea pea tapu ki he Komiti kau Mēmipá. Ko e ngāue lahi na'a ku hanga 'o fakatokanga'i 'i he Komiti Pa'angá pea fakamālō lahi heni ki he kau kalake na'a nau tokoni ki he ngāue 'a e, mei he Falé ni. Na'a ku hanga 'o fakatokanga'i ai Sea 'a e mahu'inga 'a e taukei 'oku 'i he Tongatapu 5 fekau'aki mo e mahu'inga 'o e Patisetí Sea. Ko e mahu'inga ko ē ke sivisivi'i mo muimui'i 'a e fehū'aki holo 'a e pa'angá fakatatau ki he Tō Fofolá 'oku ou fakatokanga'i 'a e mahu'inga 'o e taukei. Pea 'oku 'uhinga ai Sea ...

'Eiki Palēmia: Sea ko e ki'i fehu'i pē pe 'oku kamata e fakamalangá he 'osi hono tali ho Falé ke toloí. Mālō 'Eiki Sea.

Paula Piveni Piukala: Ko e 'uhinga 'eku fokotu'u 'a'aku Sea ke liliu e fokotu'u 'a Tongatapu 10 ki he Sea e Komiti Kakatō kae fokotu'u atu 'a Tongatapu 5 ki he Komiti Kakatō. 'Oku mahu'inga 'aupito 'e Sea.

Lord Tu'ilakepa: Ki'i fakatonutonú Sea ē.

Paula Piveni Piukala: Koe'uhí ko e mahu'inga ...

Lord Tu'ilakepa: Ki'i fakatonutonu ...

'Eiki Sea: Tongatapu 7 me'a hifo ki lalo.

Fakatonutonu ko e tokotaha pe 'a'ana e fokotu'u te ne liliu ha'ane fokotu'u na'e fai

Lord Tu'ilakepa: Ko 'eku fakatonutonú 'a Tongatapu 10 ke ne fai 'a e fokotu'ú mo e liliú. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha me'a pehē 'i he Fale 'eiki Sea ke fokotu'u ē pea tu'u hake 'a e Mēmipa ko ē 'o liliu e fokotu'u ka 'oku 'ikai ko e loto ia 'o e Fakafofonga Fika 10. Ko 'eku fakatonutonú pe ia.

'Eiki Sea: Tali e fakatonutonú. Tongatapu 10, me'a mai ki he Falé.

Tui tatau Tongatapu 10 mo Tongatapu 7 ke fokotu'u Tongatapu 5 ki he lakanga Sea Komiti Kakato koe'uhi ko e taukei

Kapelieli Lanumata: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea pea tapu pea mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea 'o Tonga. Ko e 'uluakí pē 'oku ou toumu'a faka'apa'apa lahi 'aupito ki he Sea lolotongá kia 'Eiki Nōpele Tu'ilakepa ka ko e Sea lolotonga ia 'a e Komiti Kakatō. Fakamolemole pē na'a pehē ko e 'ohake 'o e fakakaukau ko ení ko ha fa'ahinga 'uhinga 'i ha fa'ahinga loto, 'ikai! Mole ke mama'o. Fakamālō'ia pē motu'á ni ia e ngaahi fakahoko fatongia 'oku ke fai 'i he komiti ka 'oku, ka ko e ...

<001>

Taimi: 1135-1140

Kapelieli Lanumata: ... fakakaukau tau'atāina pē 'a e motu'a ni, hangē pē ko ia na'e fakahoko atu kimu'a he neongo na'e 'ikai ke ke me'a heni he taimi ko ia, na'a ke lolotonga fai 'a e takavaha atu ki tu'apule'anga. Ka ko e anga ē 'a e fakakaukau, 'a e motu'a ni, 'oku ou tui kapau te tau fai pē 'a e ngaahi founa tatau pea tau fakakaukau ki ha ola 'oku kehe, fakatatau ki he ngāue 'oku faka-falala mai kia kitautolu 'e he 'Ene 'Afio pea mo e kakai 'o e fonua, 'oku ou tui ko e halafononga te tau fou ai te tau fou pē tautolu he me'a tatau.

Mahino pē kiate au'a e Tu'utu'uni Ngāue 'a e Feitu'u na Sea, kupu 150 (2), 'oku ou tui ko e me'a ia ke 'uluaki fai ha feme'a'aki ki ai kapau 'e pālōti 'a e Falé 'o tali pea tau toki hoko atu ki he fokotu'ú. Ka ko e anga pē ia 'a e fakakaukau 'a e motu'a ni, talu 'a e kamata mai 'a e lele ko eni 'a e Komiti Pa'anga, na'e me'a mai 'a e Sea e Komiti Pa'anga 'oku tonu ke fakapale'i 'a e motu'a ni ia he na'e talu 'a e kamata mai 'a e fakataha 'a e Komiti Pa'anga, mo 'eku ma'u ako, 'o a'u pē ki he 'ene 'osi. Pea 'oku ou tui tatau pea mo e fakakaukau 'ohake 'e Tongatapu 7 'a e taukei pea mo e 'ilo loloto 'a e Tongatapu 5, ke fokotu'u atu ke hoko ko e Sea 'o e Komiti Kakato. Kae 'uluaki fai mu'a ha feme'a'aki ki he kupu 150 (2) Tu'utu'uni Ngāue 'a e Feitu'u na Sea, mālō.

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Sea ke u ki'i fakahoha'a atu pē mu'a.

'Eiki Sea: 'Eiki Minisitā Fakalotofonua.

Tukuaki'i na'e fa'ufa'u pē kau Fakafongga Kakai ke fokotu'u ke tuku kitu'a Sea Komiti Kakato lolotonga

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Sea, fakafeta'i ki he Feitu'u na kae 'uma'ā 'a e 'Eiki Palēmia pea pehē ki he Fale 'Eiki ni.

Ta ko e 'uhinga na'e 'ikai ke nau loto ai ki he 'Eiki Nōpelé na'a nau fonofono pē 'a e Hou'eiki Fakafongga ia ke tuku kitu'a, kae 'oatu 'a e taha ia 'ia kinautolu ko e 'uhingá he na'e 'ikai ke me'a ia 'i heni. 'UHINGA hala ia 'e Sea. Ko e ngaahi kuonga ni tau ngāue'aki 'a e fetu'utaki, 'i he, pea na'e me'a mai pē 'a e Sea ia 'o e Komiti Kakato 'i he'ene folau ki he ngaahi femea'aki ko eni. Ko 'enau fonofono pē eni 'a Tongatapu 5, Tongatapu 10 kae 'uma'ā 'a Tongatapu 7 ke tuku kitu'a 'a e 'Eiki Nōpele mei hono Sea 'o e Komiti Kakato.

Ko e me'a ia 'oku ou tokoni atu ai ki ai ...

Faka'ikai'i Tongatapu 5 'a e tukuaki'i kuo fai

'Aisake Eke: Sea tapu mo e Feitu'u na, mo e fakatapu mo e Hou'eiki Fale Alea, mālō 'aupito 'Eiki Minisitā, kātaki ko 'eku toki mea'i pē eni, mālō.

'Eiki Palēmia: Sea hangē pē ko ho'o me'a Sea 'ai ke tau pālōti ā ko e 'uhingá pē ka tau, he ko ena na'e 'osi fokotu'u mo poupu ka tau hikinima ā, 'uhinga na'a tau, ke tau kei loto hangamālié mahino 'oku 'ikai ke 'i ai ha loto 'oku 'omai 'aki ha taaufehi'a.

Paula Piveni Piukala: Sea, 'ai pē ke ki'i fakama'ala'ala atu 'a e *issue* ko eni Sea. Ko e kongā pē eni 'o 'emau *response* ki he Tō Folofola na'e 'omai me he 'Ene 'Afio, 'a e mahu'inga 'a e fatongia 'o e Fale ni, ke sivilivi'i 'a e anga 'o e fehū'aki 'a e pa'anga tukuhau 'a e fonuá. Ko e kongā ia 'emau *response* ki ai ko 'emau tui Sea.

Fokotu'u Palēmia ke pālōti'i fokotu'u Tongatapu 10

‘Eiki Palēmia: Fakatonutonu Sea, fakatonutonu pē,ko e toki ‘osi malanga pē eni ‘a e Fakafofonga ki he tā taautaha, ‘osi ko ia pea tu’u leva ia ‘o ‘ai ke mahino ‘o pehē ‘oku ta’efe’unga ‘a e Sea lolotongá, ko ‘ete tā taautaha ia Fakafofonga, ko e anga pē ‘a e fakatonutonú.

Paula Piveni Piukala: Sea, ‘oku ‘ikai ‘aupito.

‘Eiki Palēmia: Na’a ke toki ‘osi me’a pē ki ai.

Paula Piveni Piukala: Sea ko e fakalea ko ē ko ē ‘a e in *sign* e *insanity*, ke tau hokohoko atu pē he me’a tatau, ko e, kapau te u hanga ‘o fakatonulea’i ‘i he *simple language* ‘a e Tō Folofola na’e fai ‘e he ‘Ene ‘Afio, ‘oku ta’efe’unga ‘a ‘etau ngāue ko hono sivi ‘o e Patiseti, ta’efe’unga. Ko e fehu’í leva, ko e fehu’í leva ...

Fakatonutonu ‘ikai sivilivi’i he Sea Komiti Kakato ngāue Pule’anga ka ko e tauhi pē mau tipeití

Lord Tu’ilakepa: Sea fakatonutonu, fakatonutonu Sea. Ko e fakatonutonú Sea ki’i fuoloa ta’u ‘eku ngāue ‘i he Fale Alea ni, ‘oku ‘ikai ke fai ha fakatonutonu ia ‘a e Sea ‘o e Komiti Kakato, ko e founa ‘o e Sea ‘o e Komiti Kakato ko hono pukepuke pē ‘a e Mēmipá ‘i he tipeiti ‘i he ngaahi me’a fekau’aki mo e tu’utu’uní. Ko e sivilivi’i ‘oku fai ia ‘e he ongo tepile ‘e 2 ko eni, te ke me’a ki ‘olunga ‘o fakatonutonu ‘a e Pule’angá ko e sivilivi’i ia, ‘ikai ke fai ha sivilivi’i ia ‘i he Sea ‘o e Komiti Kakato.

Paula Piveni Piukala: Sea, ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha ‘aonga ‘a e tipeiti ‘i he *issue* kapau ‘oku ‘ikai ke hanga ‘e he Sea ‘o e Komiti Kakato ‘o fakatokanga’i hono mahu’ingá, ke ne hanga ‘o puke Pule’anga ke nau *own up* ki he fakamatala ‘oku nau ‘omai. Ko e poini ia ‘oku ou ‘ohake.

Lord Tu’ilakepa: Fakatonutonu Sea, ‘e anga fēfē ke hanga ‘e he Sea ‘o e Komiti Kakató pē ko e Feitu’u na ‘o puke ‘a e Pule’anga, ko e Pule’angá ‘oku ‘i ai ‘enau Patiseti ‘oku ‘omai ki he Fale ni.

‘Eiki Sea: ‘Eiki Nōpele me’a ‘a e Feitu’u na ko e fakatonutonu ‘a e ‘Eiki Minisitā. ‘Eiki Nōpele ...

Lord Tu’ilakepa: Me’a ia ‘a e kau Mēmipa mo e tepile ke mou ‘omai ha’amou pepa ki he Fale ni ke fai hano malanga’i pea toki ‘i he Sea leva ke ne ‘ohake ‘a e ki’i me’a ko ia ‘o fakatatau mo e me’a ‘a e Feitu’u na Sea.

‘Eiki Sea: ‘Eiki Nōpele te u kole atu pē kātaki koe’uhi ‘oku fekau’aki tonu ‘a e *issue* ko eni mo koe. Kātaki pē ‘o fakamokomoko pē ‘oua te ke toutou me’a hake ka ke ‘omai ha faingamālie ‘o e ‘Eiki Minisitā ko eni ke ‘omai ha’ane fakatonutonu.

Fokotu’u mei he Sea Komiti Kakato ki he Sea Fale Alea ka ‘oku ‘ikai lelei ‘ene fakahoko fatongia pea fakahoko mai kae fakafisi

Lord Tu’ilakepa: Sea, fakamolemole pē ‘a e Feitu’u na. Mo’oni ‘aupito ‘aupito, ‘oku ‘uhinga eni ki he motu’a ni. Ka na’e totonu ke fakapotopoto ‘a e Feitu’u na ‘o ke ta’ofi ‘a e founa ko eni, he ‘ikai ke ‘i ai ha ...

<002>

Taimi: 1140-1145

Lord Tu’ilakepa: ...Taha ia te ne ngāue’aki e founa ko eni ke me’a mai pe ‘o ‘ai ‘ene ‘uhinga ki he Feitu’u na, pea kapau ‘oku kovi ‘eku ngāue mo e Feitu’u na pea ke me’a mai ka u fakafisi. Ko e nounou’ia. Ko e me’a ‘oku me’a mai he kau Fakafofonga ko eni kātaki’i ngata’a ia ‘Eiki Sea fai mo ke me’a mai kiate au ‘oku ‘ikai ke sai ‘eku ngāue ka u fakafisi ka u hopo mai ke u kau hono sivilivi’i e Pule’anga ko ia pe.

Paula Piveni Piukala: Ko ia ‘oku ‘i ai ‘a e lea ‘a *Aristotle* ‘o pehē.

Fakamahino ‘Eiki Sea ‘ikai ha’ane kaunga ki he fokotu’u Tongatapu 10 & ‘ikai ha’ane loto ki he Sea Komiti Kakato

‘Eiki Sea: Hou’eiki Tongatapu 7 te u toki faka’atā atu ho taimi me’a hifo ki lalo. Hou’eiki ko e me’a ko eni ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha’aku kaunga ‘a’aku ki ai. Ko e fokotu’u ‘a Tongatapu 10 pea na’e ‘i ai e pou pou ko e ‘uhinga ia ‘oku tēpile’i ai he feme’a’aki ko eni he pongipongi ni. Na’e ‘ikai ke u pou pou au ki ha tafa’aki pea ‘oku ‘ikai ha’aku loto ‘a’aku ki he Sea e Komiti Kakato, me’a mai ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki.

Tui Pule’anga ‘oku tukuhifo he fokotu’u Tongatapu 10 ngeia Sea Komiti Kakato ‘oku ta’efe’unga ‘ene fakahoko fatongia

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Sea ‘oku pou pou atu pe au Sea ki he pāloti tapu mo e Feitu’u na pea mo e Hou’eiki Mēmipa. Ko e tu’u ‘a e motu’a ni ko e pōini ia ‘oku ou ‘ohake ‘oku ou ‘ohovale au he me’a ko eni ‘oku hokó. Pea ko hono ua ko e anga ia ‘a e faka’uhinga ko eni ‘oku ‘omai ‘e he fokotu’u ko eni ko ‘enau pehē ‘oku ‘ikai ke nau fiemālie. Kiate au mo e anga ko ē ‘eku faka’uhinga ‘a’aku ia. ‘Oku ou tui ‘oku ‘ikai ke fakapotopoto ke ‘ohake ‘a e fuatautau pē ‘a e ‘uhinga ha tokotaha ke fakamā’opo’opo ‘e ia ‘o pehē ‘oku ta’efe’unga e Sea ‘o e Komiti Kakato. ‘I kai ke ngata aí Sea kiate au ko e tukuhifo eni ia ‘ona ‘o e ngeia ‘o e Sea ‘o e Komiti Kakato ‘ave he ongoongó ke fanongo mai e kakai ‘o e fonua.

Paula Piveni Piukala: Sea fakatonutonu atu e Minisitā Sea.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: ‘I he anga e faka’uhinga pe ‘a e toko tolu pe ko e toko fā.

Paula Piveni Piukala: Sea fakatonutonu atu e Minisitā.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Pea ko u tui tatau pe mo au mo e me’a ko ē ‘oku ‘ohake he Fakafofonga Nōpelé mo e Sea lolotonga e Komiti Kakato.

Paula Piveni Piukala: Sea ‘oku ou fie fakatonutonu atu ‘a e Minisitā, ‘ohake ‘a e fakakaukau ko ia ha fa’ahinga loto taaufehi’a tāngia

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Ka ko e hā e me’a ‘oku fokotu’u ai ke fakahifó?

Paula Piveni Piukala: ko e anga eni

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Ko e taaufehi’a ia.

Paula Piveni Piukala: Ko e anga ia ‘emau fakatonu ki he Tō Folofolá Sea. Ko e ta’efe’unga ‘a e fatongia ‘o e Fale ni ke sivi ‘a e Pule’anga ‘o e ‘ahó. Ko e anga ia ‘eku fakatonulea ‘a’aku ki he Tō Folofolá.

‘Eiki Sea: Tongatapu 7 ko e tu’o tolu eni ho’o ‘ohake e fo’i poini tatau pe, ‘osi mahino e poini kia au.

Paula Piveni Piukala: Mālō Sea.

‘Eiki Sea: Me’a mai Ha’apai 13.

Kole Ha’apai 13 ke tuku fakakaukau muli ngali ‘oku ohi fakataha mai mo e fokotu’u ke mavahe pē ha Memipa mei Fale Alea & pālōti ke tukuhifo

Veivosā Taka: Tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea tapu mo e Fale ‘Eiki. ‘Eiki Sea ko e fakamālō atu he ‘omai e ki’i faingamālie ke fai ai ha fakahoha’a. ‘Eiki Sea ‘oku fo’ou ki he motu’a ni ‘a e fokotu’u ko ení, pea ‘oku ‘i ai ‘eku fakakaukau pea mo ‘eku manatu ki he tokotaha ‘i Fisi ko *Speight* hangēhangē kiate au ‘oku pusiaki’i mai ‘a e fakakaukau fakamuli na’a ha’u e kū (*coup*) ki Tonga ni, lolotonga e me’a ‘a e Sea lolotongá kuo hū hake ‘a e fo’i fakakaukau ko ení. Pea ‘oku ou kole atu ki he kau Hou’eiki ‘oku ‘i ai pe ‘uhinga ‘oku mou ‘omi ai na’a ‘ohake e ki’i fonua lotu ko Tonga kuo nau a’u ki he fa’ahinga mōtolo ke folau pe ha Minisitā pea tau pālōti ke tukuhifo. Ka ko u tui ‘Eiki Sea fakapotopoto ange ke fakakaukau e Hou’eiki Mēmipa ke tau mavahe mei he fakakaukau ‘oku ou fakahoko atu mālō ‘Eiki Sea ko u fokotu’u atu ke tau pālōti.

Paula Piveni Piukala: Sea ko u kole fakamolemole atu mahu’inga ke tau talanoa tautolu ke maama e *issue* ko ení ke ‘oua ‘e lēvei honau ngaahi loto. Ko e laumālie ‘o e ‘uhinga fakakaukau Sea makatu’unga ia. ‘Oku ‘i ai e lea ‘a ‘Epalahame Lingikoni ‘e Sea ka mai ha fu’u ‘akau ke u tā he houa ‘e 8 te u ‘uluaki fakamole e houa ‘e 6 ke fakamata ‘eku me’angāué. Mahu’inga ia ‘etau talanoa he houa ni ki he founa te tau ngāue’i’aki ‘a hono sivilivi’i ke mākupusi ‘a e fehūfaki holo ‘a e pa’anga tukuhaú fakatatau ki he Tō Folofola. Ko ē anga ia e fakakaukau ‘a e motu’a ni pea mo e tēpile ko eni Sea ki he Tō Folofola ‘a ‘Ene ‘Afió, kapau ‘e ‘ikai liliu e founa angamaheni angafai he ‘ikai ‘aupito ke mo’oni ha ngāue ‘oku tau fai.

‘Eiki Palēmia: Ke fakatonutonu atu pe Sea hangē ko e me’a na’a ke talaange ko e tu’o tolu eni pe ko e tu’o fā ‘aki eni ‘a e fo’i poini tatau pe ko e Tō Folofola ‘a ‘Ene ‘Afió. Kuo ‘osi tu’o fā ‘aki pe eni Fakafofonga ‘ikai ke ...kapau ‘oku me’a pea taa’i mai pe he miniti.

Paula Piveni Piukala: ‘Ai pe ia Sea ko e me’a pe ‘oku nau fie ongo ki he Tō Folofolá pe ‘oku ‘ikai ke nau fie ongo ki he Tō Folofola ko e poini ia.

‘Eiki Palēmia: ‘Ikai ko e ‘uhinga ko ē na’e ‘oatu.

Paula Piveni Piukala: ‘Ai ke mahino ‘oku nau talangata’ a ki he Tō Folofola na’ a tau hikinima ai.

'Eiki Palēmia: Ke ‘oatu pe ha me’ a kae vilita’ e’ unua ...

<003>

Taimi: 1145-1150

'Eiki Palēmia : .. pē ki hono lotó ‘oku ‘i ai e lea ia ki ai. Na’ a ‘oku fe’ unga pē ko ena kuo ‘osi tali ke pālōti pea tau pālōti ā kae tuku ā ‘a e fetā’ aki. Kuo hā ‘a e loto hangamālie ia na’ a ke me’ a mai mo ia.

Paula Piveni Piukala : Ko u poupou atu Sea tau pālōti, kehe ke mahino ‘a e fa’ahinga he Fale ni ‘oku ‘ikai ke nau fakaongo ki he Tō Folofola mei he Taloní. Poiní ia.

'Eiki Sea : Me’ a mai Tokoni Palēmia.

Fehu’ia mei he Pule’anga pē kuo maumau ha Lao kuo fokotu’u mai ke fetongi Sea Komiti Kakató

'Eiki Tokoni Palēmia : Sea ki’i fakahoha’ a atu mu’ a. Tapu mo e Feitu’ú na 'Eiki Sea, tapu atu ki he Hou'eiki Mēmipa e Falé. 'Eiki Sea, ko u manatu ko e ‘aho ko ē na’ e fai ai e fokotu’u ko ení na’ a ku fehu’i pē na’ e poaki ‘a e Sea e Kōmiti Kakató, ko e hā ha ngāue kuo hala. Ko e hā ha me’ a kuo hoko, ‘oku fai ai ‘a e fakakaukau ko ení. Fakatatau ki he Konisitūtone e fonuá ni, tau'atāina ‘a e tokotaha kotoa pē ke Mēmipa ‘i he Falé ni ko hono me’ asiví, potō ‘i he laukonga mo e tohi. ‘I he Kupu 150 ‘o e Ngaahi Tu'utu'uni ho Falé ko e fili ‘o e Sea ‘o e Kōmiti Kakató, ‘oku fai ia ‘i he ‘osi ‘a e Fili Fale Aleá, fili ha Mēmipa fili. Pea ‘oku lele ia ‘i he ta’u ‘e 4. Ko e hā e me’ a kuo hoko kuo fai ai e fokotu’u ko ení. Maumau ha lao, pē ko ha ‘ai pē toe sivi tautolu ..

Paula Piveni Piukala : Sea ke u tokoni atu ki he Tokoni Palēmia.

'Eiki Tokoni Palēmia : Ke toe sivi kehe pē ‘etau ...

Taukave Tongatapu 7 ko e ‘uhinga taukavé ke fenāpasi mo e Folofola mei he Taloní

Paula Piveni Piukala : ‘Oku ‘ikai ko ha loto ‘a ha taha ko e Folofola mei he Taloní.

'Eiki Tokoni Palēmia : .. tukutuku mai mu’ a hamau faingamālie.

'Eiki Sea: Tongatapu 7, ko ho’ o fakatonutonu e fakamalanga ‘a e 'Eiki Tokoni Palēmia.

Paula Piveni Piukala: Ko ‘eku fakatonutonu atu ‘ene fakamalanga ‘o pehē pē ko e hā ha lao ‘oku maumau.

'Eiki Tokoni Palēmia: ‘E Sea ‘e ma’ u tokotaha pē ‘e he ...

Paula Piveni Piukala: ‘Oku ‘ikai ke ‘i ai ha lao ia ‘e maumau, ka ko ‘etau feinga ke tau fakatonu ‘a e Fale ni ki he fuakava na’a tau faí. ‘Oku hoha’a mai ‘Ene ‘Afio ki he founa ‘oku tau hanga ‘o sivi’aki ‘a e Patiseti.

'Eiki Tokoni Palēmia : Ko e hā e me’a na’e talamai ...

'Eiki Sea: Tongatapu 7 ‘oku ‘ikai ke u tali ho’o fakatonutonú. Ko e fakamalanga ‘a e 'Eiki Tokoni Palēmia pē ko e hā ha lao kuo maumau’i ‘oku makatu’unga ai e fokotu’u.

Paula Piveni Piukala : Ko e poini ia ‘oku ou hanga ‘o ‘ohaké ‘oku ‘ikai ko ha lao ia ‘oku mau ‘oatu. Ko e fakatonu ki he Tō Folofola mei he Taloní ‘oku ta’efe’unga e ngāue ‘a e Fale ni.

'Eiki Tokoni Palēmia : 'Eiki Sea, tau ngāue ko tautolu ko hotau fatongia ...

Lord Tu'ilakepa : Ki’i fakatonutonu Sea fakamolemole. Fakamolemole pē Tokoni Palēmia. Ko e ta’efe’ungá ko e Palēmia ‘oku totonu ke tuku kitu’á, ka ‘oku ‘ikai ko e ta’efe’unga ki’i fo’i tama pē toko taha he Sea ko ē he ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha’ane kaunga ‘a’ana ki ha pa’anga ‘i he fonua ni 'Eiki Sea. Sea kae tuku mai ke u ki’i lave mu’a. Fakamolemole pē Hou'eiki. ‘Oku hangē ko ē ‘eku folaú ‘a’aku ia ko ha me’a ia ke toki nofo ‘a e kau Fakafofonga. Ko e ‘aho ko ē na’e fai e Fili Palēmiá ‘ai ke mahino he Fale ni na’a ku fili ‘ia ‘Aisake Eke. Faai mai ai 'Eiki Sea a’u mai ki he taimi ni, kau Fakafofonga, ka ‘oku mou ‘omai ‘a e Fika 5 ki hē ‘oku mou mea’i ‘oku te’eki ai ke sai hono laumālie ‘ona mo e Palēmia ko ē. ‘Oku fiema’u ha taha loto tau’atāina, tokotaha ‘oku ‘ofa, tokotaha ‘oku tu’uma’u, tokotaha ‘oua ‘e kau ki ha faha’i.

'Aisake Eke : Sea kole pē ke u fakatonutonu..

Lord Tu'ilakepa : ‘Oku pehē ‘eku ngāué.

Fakatonutonu Tongatapu 5 ki he tukuaki’i fakahoko mei he Sea lolotonga Komiti Kakato

'Aisake Eke : Fakatonutonu pē ‘a e lea ‘a e Hou'eiki ko eni. Tapu mo e Feitu’ú na mo e Hou'eiki. Sea fuoloa ma’a ‘oku ‘ikai ko ‘etau omi ‘atautolu ko e fonua ni. Ko u kole fakamolemole atu pē ki he Feitu’ú na ‘oku ‘ikai ke toe ... Tau ngāue ma’a e fonua ni, ko u ki’i fakatonutonu atu pē ‘oku ‘ikai ke tonu ho’o me’a. Fakamālō atu Sea.

Lord Tu'ilakepa : Sai pē he ‘oku ‘i ai pē ho’o mo’oni he ko e me’a mai ia mei he loto ‘o e Feitu’ú na. Ka ko ‘eku fakamatala ia e ‘alunga ‘o e me’a ko eni na’e hoko ‘i he Fale ni. Fakafofonga Fika 7, ko e talu eni ia ho’o fokotu’u pē mei he paaká ‘oku ou kei sio pē ai ‘o a’u ki he ‘aho ni mo ho’o feinga pē ke to’o e motu’a ni. Ko u sio he fo’i vitiō ko eni ko eni ho’omo feme’a’aki ē.

Paula Piveni Piukala : Sea fakatonutonu atu ..

Lord Tu'ilakepa : ‘Oleva ke u ki’i faka’osi atu ka ke toki fakatonutonu.

Paula Piveni Piukala : Ka u ki’i fakatonutonu atu ‘a e Nōpele Sea. Ko ‘eku fakatonutonú ko e laumālie ‘oku ‘omai ‘aki e fakakaukaú, ko e fakatonu ia ki he Tō Folofola mei he ‘Ene ‘Afíó. He kapau he ‘ikai liliu ‘etau founa ngāue ‘etau fakalele e Patiseti.

Lord Tu'iklakepa : Fakatonutonu 'Eiki Sea.

Paula Piveni Piukala : Ko e fakatonutonú ia. 'Oku 'ikai ko ha vendetta ia pe 'asenita.

Lord Tu'ilakepa : Fakatonutonu 'Eiki Sea. Fakatonutonu 'Eiki Sea. Fakatonutonu 'Eiki Sea. Ko e motu'a ni, ko e Feitu'ú na mo e Hou'eiki ko eni ko e fakanofu 'e he 'Ene 'Afió. Tapu pē mo 'Ene 'Afió, hā e me'a 'oku 'ikai ke Folofola mai ai kia au ke u fakafisi. 'Osi ai e me'a he Fale ni Hou'eiki ko au mo Luani na'a ma lele ke ma ō 'o fakafisi. Tama ko eni he 'aho ni...

<004>

Taimi: 1150-1155

Lord Tu'ilakepa: ... ne folofola mai ō 'o fai 'a e ngāué.

Paula Piveni Piukala: Fakatonutonu atu e Nōpele. 'Oku 'ikai ko ha fatongia ia 'Ene 'Afió ke ne folofola atu ka koe.

Lord Tu'ilakepa: Hā e me'a 'oku ke 'omai ai 'a e poini ko ia.

Paula Piveni Piukala: Fatongia ia 'o e Fale ni, fatongia ia e Fale ni pē te nau loto pē 'oku 'ikai ke nau loto.

Lord Tu'ilakepa: 'Oku ou kole atu Sea.

Paula Piveni Piukala: 'Oku 'ikai ke kau 'Ene 'Afió ia hono ...

Lord Tu'ilakepa: Ka ko e hā koā e me'a 'oku ke 'omai ai e finangalo 'a 'Ene 'Afió ki he Fale ko eni?

'Eiki Sea: Hou'eiki.

Paula Piveni Piukala: 'Oku 'ikai ke kau 'Ene 'Afió hono fekau koe ke ke fakafisi ...

'Eiki Sea: Mo me'a hifo ki lalo. Tongatapu 7 te ke me'a hifo ki lalo fakamokomoko 'e tu'o taha pē 'eku lea he Fale ni. 'Eiki Nōpele 'oku, te u ta'ofi au e feme'a'aki heni he 'oku kamata ke mou ta'aki 'e kimoutolu e 'ū me'a kuo fuoloa 'ene 'osi. Tau hanga kimu'a kole ki he Kalaké tau pāloti 'osi mahino 'a e ngaahi faka'uhinga pea 'oku 'ikai ke u toe tui au 'e lava ke toe ue'i ha loto ha taha ko 'etau fakahā pē 'etau lotó he pāloti pea tau hoko atu.

Lord Tu'ilakepa: Fakamolemole atu ko u kole fakamolemole atu ki he Feitu'u na. Ko e 'uhinga e me'a 'oku ou ki'i tuku mai ha'amau faingamālie he 'oku 'ikai ko e Fale ni ko e Fakafofonga Fika 7 pē 'e tau'atāina ke me'a pē. Me'a pē mo hono tāpalasia'i kimautolu he Fale 'Eiki ni 'Eiki Sea. Mai pē ha'amau faingamālie ke mau tu'u atu pē pea mau kole fakamolemole ki he Feitu'u na pea ke 'i he Feitu'u na ko e me'afua ia 'o ke tataki 'oku ou 'i he malumalu e Feitu'u na pau te ke me'a mai ke u fakafisi ko u fakafisi ia mei he fatongiá 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Fakamalanga mai 'Eiki Nōpele ka, ko 'ene 'osi pē ho ...

Paula Piveni Piukala: Mālō ia Sea ‘o kapau ‘e fakafisi.

'Eiki Sea: Fakamalanga te tau pālōti ...

Paula Piveni Piukala: Ko u ‘amanaki au ‘e fakafisi.

'Eiki Sea: Tongatapu 7 he 'ikai ke toe me’a hake ki ‘olunga kae ‘oleva kuo ke poaki mai.

Lord Tu’ilakepa: Sea tuku kau lave ki he komiti ko eni na’e ō ko eni ‘o fai e ngāue ko eni.

'Eiki Sea: Me’a mai ‘Eiki Nōpele.

Tukuaki’i Sea mo e Komiti Pa’anga fakamole pa’anga ‘enau ngāue na’e fakahokó

Lord Tu’ilakepa: Pa’anga ‘e 90 ki he houa ‘a e komiti. Houa ‘e 4, \$360 liunga ‘aki e ‘aho ‘e nima \$1800, uike ‘e ua \$3600. Mou pehē ko ha me’a fakapotopoto ia? Me’a na’e ta’ofi ‘e ‘Akilisi Pohiva mei he Fale ni ke tuku e fai e me’a ko e Lulutava taki ai e Feitu'u na Fakafofonga Fika 5 mo moutolu e kau Mēmipa.

'Aisake Eke: Sea tapu mo e Feitu'u na ka ko u ki’i fakahoha’a atu pē, tapu mo e Fale ...

Lord Tu’ilakepa: Ko e anga ia ‘oku totonu ke tau ‘omai ki heni ‘oku ta’efakapotopoto he Fale ni 'Eiki Sea.

'Aisake Eke: ‘Ikai ko ‘eku fakamolemole pē ko u ‘eke ‘e au hangē ‘oku ne tukuaki’i e Komiti Pa’anga pehē ko e lōloa ‘emau fakataha ko e Lulutava, ‘ikai.

Lord Tu’ilakepa: ‘Io.

'Aisake Eke: ‘Ikai hala ia.

Lord Tu’ilakepa: Ko eni ko u hanga ‘o fika’i ho’omou ngāue.

'Aisake Eke: Ka ‘oku ‘ikai ko e ‘uhinga he na’a mau ‘ai ‘e mautolu na’e ‘i ai e ngaahi ‘uhinga ia ka ko ‘eku kole fakamolemole ...

Lord Tu’ilakepa: ‘Oku ‘ikai ke ‘i ai ha’atau tu’utu’uni pē tukuhifo ‘a e Komiti Pa’anga ki lalo. ‘Osi pē fakamatala.

'Aisake Eke: ‘A ia ko u fakahalaki atu ...

Lord Tu’ilakepa: Pea tau hoko atu. Mou me’a ki he fakamole ‘oku nau fai he komiti. Lau pē ‘oku nau toko fiha, toko ono liunga ‘aki ia e ono ‘o \$3600 'Eiki Sea ko e fiha mano ia?

'Aisake Eke: Sea fakatonutonu atu pē ‘a’aku ia.

Paula Piveni Piukala: ‘Oku ai e lau ‘a ‘a ...

'Aisake Eke: ‘Osi au ia ‘oku ‘ikai ke tonu ‘ene fakahoha’a ko ia ‘ikai mautolu ia mau ...

Paula Piveni Piukala: ‘Oku ‘i ai, ‘oku ‘i ai e lau ‘a *Einstein* ko e akó ‘oku fakamole pa’anga.

Lord Tu’ilakepa: ‘Oku totonu pa’anga ‘e 90 ...

Paula Piveni Piukala: Ko e ngāue ko ena kapau ...

Lord Tu’ilakepa: Pa’anga ‘e 90 he houa.

Paula Piveni Piukala: Ko e akó ‘oku fakamole pa’anga.

Lord Tu’ilakepa: Houa ‘e 4.

Paula Piveni Piukala: Ka ‘oku fakamole pa’anga ange e ta’eako!

'Aisake Eke: Ko u kole atu pē au Sea.

Paula Piveni Piukala: Pea ‘oku pehē ‘a e anga e fakaleá Sea. Ko e ngāue ‘a e komiti ‘oku ...

'Eiki Palēmia: Ki’i me’a pē ki he Fakafofongá

'Eiki Sea: Hou’eiki ko e tu’o ua eni ‘eku tamate’i atu ho’omou maika ‘i he ki’i miniti pē ‘e nima ko eni kuo ‘osí ko e tu’o ua eni ‘eku lomi’i e me’a ko eni. Ka toe tu’o tolu ko hono tuli ia moutolu kitu’a Hou’eiki. ‘A ia ‘e ‘ikai ke ngata pē he houa ‘e 24 mahalo ‘e toki fakafoki mai moutolu he uike kaha’u. ‘E fēfē leva ‘etau ngāue ‘e Tongatapu 5 ‘o kapau ‘e ‘omai ho lipootí ‘oku ‘ikai ke ke me’a heni?

Faka’ikai’i Tongatapu 5 tukuaki’i mamafa fai kiate iá mei he Sea lolotonga Komiti Kakato

'Aisake Eke: ‘Oku ou kole pē au ke u ki’i tali he ko e tukuaki’i mamafa pea ko u kole pē au ke ma’a pē fakamolemole ange au. ‘Ilo’i ko ‘emau ō ko ē he taimi ko ē ‘oku ‘ikai ke mau ngāue ka mau ō ngāue ‘i tu’a 300 ia ki he houa. Lahi ia. Ka ‘oku hangē ‘oku ke pehē ‘oku mau ō mai ko e 90 ‘ika’i mau ō mautolu ko ha’amau ō ki ha feitu’u kehe ‘o ‘alu kita ki ‘uta. ‘Oku ‘ikai ke pehē e ngāue ko u faka’amu pē ke u tali pē ke u fakamolemole e me’a ki he ngaahi me’a ko ia Sea mālō.

Lord Tu’ilakepa: Sea, fakamolemole pē ki he Feitu’u na ka ko u ‘uhinga ‘eku ‘eku lave ki he me’a ko eni he ko e me’a ia ‘oku ‘osi fokotu’u ‘i he Fale ko eni 'Eiki Sea. Pea ko u kole atu Hou’eiki na’e totonu ke ‘osi pē hono lau e fo’i lao ko eni pea lau hono ua. Pea tukuhifo ka tau feme’a’aki ki ai he koe’uhí ko u tui au ‘oku ou tui au ki he tangata’eiki kuo pekia hūfafnga he fakatapu. Fakasi’isi’i e fakamolé pea kapau ‘e ma’u ha ni’ihi ‘oku fakaanga lelei ‘e ma’u e Pule’anga lelei. ‘Ikai ke fai ‘aki ha fa’ahinga fakaanga lelei ia he fa’ahinga founa ko eni he ‘oku ‘ikai ke ma’u ha Pule’anga lelei ia he fa’ahinga founa ko e taaufehi’a, ko e lotokovi, ko e ‘ikai ke ‘ofa. Ko e faka’osi Sea ko u sio au he ki’i fo’i me’a ko eni ko eni na’a mou fai ko ē he feme’a’aki malanga ‘a Fika 10 kae lomi’i e telefoni he ‘e he tama ko eni Fika 7. Ko u ‘ohovale he malanga mai ‘aki ‘e he tama ko eni mei fē koā, mei *Salt Lake* kai kehe ko e me’a ia mei tu’a 'Eiki Sea ‘ai ...

<005>

Taimi: 1155 – 1200

Lord Tu'ilakepa: ... 'ilo e fo'i me'á na'e 'eti'i pe ke hoko.

Paula Piveni Piukala: Sea

Lord Tu'ilakepa: Ka ko u fokotu'u atu Sea, fai'aki ho'omou tu'utu'uni ka kiate au Sea kapau na'á ke me'a mai, 'osi ko u leveleva atu au 'Eiki Sea.

Paula Piveni Piukala: Sea ko 'eku toki 'ilo eni he 'ahó ni 'oku 'i ai pe vahe 'a e komití, te'eki ai ke u ma'u ha vāhenga pehē Sea. Ka 'oku ou fakamālō ai leva ke u muimui'i ka ko e poini foki 'eku fakatalanoá Sea ke mahino ki he kakai 'o e fonuá. Ko e fatongia kapau 'e tuku e fatongia 'o e Komiti Pa'angá, lahi ange e fakamolé ki he fonuá. Hangē ko 'eku lave ko ē 'anenaí

Lord Tu'ilakepa: Sea

Paula Piveni Piukala: Ko e akó

'Eiki Sea: Tongatapu 7

Lord Tu'ilakepa: Fakatonutonu Sea ē fakamolemole

'Eiki Sea: ...

Lord Tu'ilakepa: 'Ai pe fakatonutonú he me'a ko eni 'okú ne me'a mai'akí

'Eiki Sea: Me'a hifo ki lalo 'Eiki Nōpele, Tongatapu 7 ko e toki 'osi eni 'eku tu'utu'uni ko e malanga faka'osi he 'isiū ko ení ko e 'Eiki Nōpelé pea 'osi pe ia pea tau hanga leva 'o pāloti'i e 'isiū ko ení.

Paula Piveni Piukala: Sea na'e 'ikai ke u fanongo lelei ki ai Sea, fakamolemole atu

'Eiki Sea: Kole atu ki he Kalake ke tau paloti he fokotu'u 'a Tongatapu 10. Tongatapu 10, ke fakafoki ho'o fokotu'ú pe ko ho'o fakalelei ki ho'o fokotu'ú, me'a mai

Fakahā Tongatapu 10 'ikai fai 'ene fokotu'u 'i ha loto taaufehi'a ka ko e mateaki'i pē ngāue

Kapelieli Lanumata: Fakamolemole pe, tapu atu ki he Feitu'u na Sea na'a pehē ko u ngali talangata'a e motu'á ni ki he Feitu'u na. Ko u ki'i fie fakahoha'a pe, ko u fie fakahoha'a pe au ki he 'Eiki Nōpelé. Ko u lave'i pe 'oku tuputāmaki e Feitu'u na 'i he fakakaukau 'oku 'ohake 'e he motu'á ni pea ko u kole pe ke ke laumālie lelei pe. 'E fokotu'u na'e 'ohake 'e he motu'á ni ko u tui ko e toki me'a tau'atāina ia 'a e Hou'eiki Mēmipa e Falé 'i he'etau pālotí, ngaahi me'a 'oku mou laumālie lelei ki ai. Ka ko e fokotu'u 'a e motu'á ni ia na'e fai pe ia 'i he laumālie lelei, mole ke mama'o 'oku 'i ai ha fa'ahinga loto taaufehi'a e motu'á ni ki he Feitu'u na. Pea pehē na'e fai e fakakaukau ho'o taimi na'á ke me'a folau ai, kole fakamolemole atu ki he Feitu'u na mole ke mama'o.

Ko e ki'i taimi nounou fakahoko fatongia e motu'á ni ho Fale 'Eikí ni Sea 'oku 'i ai pe Ngaahi me'a 'oku lava 'e he motu'á ni 'o *pick up* pea ko u tui ko e ngaahi me'a kotoa pe ki he lelei 'a e fakahoko fatongia 'a e motu'á ni pea pehē ki he tēpile ko eni fakatatau ki he ngaahi fatongia

pea mo e ngaahi ngafa fatongia ‘oku tuku mai kiate kimautolu ke mau fakahoko hangē pe ko ia ‘oku fa’a he’aki he Falé ni hono sivisivi e ngāue ‘a e Pule’anga ‘o e ‘ahó.

Pea ko u fie kole fakamolemole atu ai ki he Sea lolotonga na’a pehē ‘oku fai ‘a e fa’ahinga me’a ko ení ha fa’ahinga loto taaufehi’a. Na’e fai pe ‘e he motu’á ni ‘i he tu’utu’uni ngāue pea mo e founa ko e kole ha’aku ngofua meí he

Lord Tu’ilakepa: Sea, ‘e sai pe ke u ki’i tokoni ki he Fakafofonga

Kapelieli Lanumata: ‘Io, tokoni koe Nōpele, mālō

Lord Tu’ilakepa: Ko u fie tokoni atu pe au ki he Feitu’u na ‘oku mālō, mālō pe ‘okú ke fakahā mai ho loto totonú. Ka na’e ‘ikai ke u ‘amanaki au te ke pehē, hā e me’a na’e ‘ikai ke ke me’a mai ai kia au he ‘okú ke tala ‘okú ke faka’apa’apa mo hoku hoá, ta’engali ia. Fu’u anga ia ‘oku ‘ikai ke u ongo’i ‘e au ‘oku, hangē ‘oku ‘ikai ke u ongo’i tau’atāina. Hangē ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha toe taha ia hoku kāingá te nau fili he Feitu’u na kuó ke fai e fu’u me’a ko iá koe’uhí ko e fakaloto’i koe ‘e Fika 7.

Kapelieli Lanumata: Sea ki’i fakatonutonu atu e ‘Eiki Nōpelé, ‘oku ou faka’amu pe ke to’o meí he fa’ahinga laumālie ‘o e fakakaukau ‘a e ‘omai ‘a e kau voter ke ne tataki e fakahoko fatongia ‘oku fai ‘e he tu’unga mātu’á ni. ‘Oku ou tui ko e palopalema ‘etau ngāué ko e ‘omai ‘etau ngaahi me’a tui fakapolitikale kae ‘ikai ke tuku he matapā ‘i tu’a hē pea mo u toki me’a mai ki Falé ni. Pea ko e palopalema ‘etau ngāué ko e ‘ai’ai tauhi vā. Ko u tui ko e me’a ia ‘oku palopalema ai e ngāue e Falé ni.

Ko ‘eku ‘oatu pe ‘e au hoku loto totonú mo ‘eku fakakaukau ki he ngāue ‘a e Falé ni. Ka na’e ‘osi fai pe fatongia e motu’á ni

Lord Tu’ilakepa: Sea

Kapelieli Lanumata: Fakafofou atu he Feitu’u na ‘Eiki Sea

Lord Tu’ilakepa: Ki’i me’a mai angé hā e me’a ‘oku ‘ikai ke ke toe fiemālie ki ai ki he’eku ngāué. Me’a mai angé ko e ‘uhingá ka u fiemālie, he ‘okú ke me’a mai koe ia ke u fakamolemole ‘ikai ko ho lotó ia ka ko ‘eku sio atú, ‘okú ke ‘ita, ‘okú ke loto kovi, ‘okú ke fehi’a mai koe ka au. Hala ‘atā ke ‘i ai haku ‘ita mo fehi’a ‘ia koe. ‘Aho ko ē na’e ‘ai ai kemo fuhu ai mo Fika 7 nau ‘ofa atu ki he Feitu’u na. Peá u mei pehē ko ho’omo ‘osí ia, ‘ahó ni kuó mo tu’u 2. Mahalo kapau te u hifo pe ki heni, ko ‘etau tipeití ‘e pehé ni pe, ko ‘etau ‘alú ko ‘etau fonongá ‘e pehé ni pe.

‘Eiki Sea: ‘Eiki Palēmia

‘Eiki Palēmia: Sea ko ‘eku kole atu pe ko e fu’u lahi e fetā’akí ke tau pāloti ā, mālō

Fakafoki Tongatapu 5 ‘ikai lava ia ke fakahoko fatongia lahi e Sea Komiti

Kakato

‘Aisake Eke: ‘E Sea, ki’i tapu atu mo e Feitu’u na mo e Hou’eiki Fale Aleá. Ko ‘eku tu’u hake pe ‘a’aku ‘o fokotu’u atu koe’uhí na’e ‘ohake hoku hingoá. Ko u kole atu au ‘ikai ko u fokoutua pe au heni, ‘ikai ke u lava’i ‘e au fu’u fatongia lahi ko ē Sea, mālō ...

<006>

Taimi: 1200-1205

‘Eiki Sea: ... Hou’eiki, ko ‘etau founa ngāue ‘e pehē ni, makatu’unga ‘i he tau Tohi Tu’utu’uni, Kupu 150 (2) ‘a ia ‘oku fakahā ai kuo pau ke ta’u ‘e 4 ‘a e fakanofa ko eni ‘a e Sea ‘o e Komiti Kakato, ‘e fiema’u ke tau ‘uluaki pālōti e Tu’utu’uni ko ia ke tu’u fakatafa’aki kae ‘atā hano fili ha Sea fo’ou ‘o kapau te mou loto ke tau a’u ki ai. ‘A ia ko ‘etau pālōti ‘oku makatu’unga he fokotu’u ‘a Tongatapu 10, kole atu ki he Kalake ke tau pālōti.

Lord Tu’ilakepa: Sea, fakamolemole pe Feitu’u na ē, he’eku toe tu’u. Ko ‘ena ‘oku holomui ‘a fika 5. Pe ko e ‘ai ke tau pālōti ke ‘ai ‘a hai, ‘oku fu’u fakamā ange ‘a e Falé he ‘ai e me’a ko ia. Fai mo ke me’a mai pe koe ka au kau ‘osi au, he ko ‘ena te nau ‘osi toe ‘i ai ha taha te mou fakakaukau ki ai ongo tama.

Kapelieli Lanumata: Sea, fakafoki atu ai pe ‘eku fokotu’u ‘aku kapau ‘oku holomui ‘a Tongatapu 5, ka ‘oku mahu’inga ke tau tokanga ki he *issue* ko ē na’e fai atu ki ai ē fokotu’u, mālō Sea.

Lord Tu’ilakepa: Ke me’a ki he Sea, mole taimi hotau Falé. Sea, tā ko ē ‘e fakafoki kau ngalivale au Sea. ‘I ai ‘etau lea Tonga ongo Mēmipa, ko e lea mo’oni eni, mo me’a ‘oho he vaó. Ka ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha vao heni mo me’a ā ‘o ‘oho ‘i tahi, fokotu’u atu Sea, tau hoko atu

‘Eiki Sea: Mālō, Hou’eiki, ko eni kuo fakafoki e fokotu’u ‘a Tongatapu 10. Kou tui, Tongatapu 7, me’a hifo ki lalo he ‘ikai ke toe ‘atu ha’o faingamālie. Ko ‘etau me’a ‘oku pehē ni ‘e Hou’eiki, ko e ‘uhinga ia na’a ku fiema’u ai ke fakahoko ē me’a ko ia he pongipongi ni ke tau foki mai pē ‘apongipongi, kuo ‘osi lava e Lipooti ē Komiti Pa’anga hono lau, tau lau kakato ‘i Fale Aleá ni, tau hoko atu ki he ‘Esitimetu pea tau foki ki he’etau ngāue he ‘etau ‘Asenita.

Toloi e Falé ki he 10 ‘apongipongi, mou me’a ke tau kelesi.

Paula Piveni Piukala: Sea, Sea, ‘e lava ‘atu ē ki’i issue ko eni, ko e ‘uhingá he ko e, ko e ngāue Sapate na’e fai ‘i *Tonga High School*, ka ko e toki fetu’utaki mai ‘a e ‘a e kakai e fonua, fekau’aki pe ‘oku ai ha tali ē Pule’anga ki he ki he *issue* ko ia ‘oku nau hoha’a, ‘a hono faka’atā ē ngāue Sapate he he langa ko ena ‘oku fai kimu’a pea tau toki, mālō Sea.

‘Eiki Palēmia: ‘Oku fai ki ho tu’utu’uni pe ‘e fa’itelihia pe ia ki ho Falé, Sea. ‘Oku ‘osi ‘ilo pe ‘e ia ‘oku fakalao ‘o hangē pe ko ‘ai ko ena e, mala’evakapuna ‘a Ha’apai

Paula Piveni Piukala: ‘Ikai, fu’u vave foki ē ‘a e tu’u ‘a e kau Mēmipa Sea,

‘Eiki Palēmia: Ka ko ‘eku ‘uhinga ‘aku ia, ‘oku ke ‘osi talamai, toloi ē Fale ki ‘auhu ka ko e toe ta’e toloi

Paula Piveni Piukala: ‘Ikai ke lava atu ai pe Sea he ko e ‘uhinga ke ‘oua ‘e toe ‘ohake ia he ‘apongipongi. ‘A e ko u ‘ilo ‘oku ‘i he Feitu’u na pe Sea ‘a e mafai ko ia, ke ke hanga ‘o fakakakato ‘uhinga ke to’o atu ai sio ‘oku toe pe ki’i miniti ‘e 20

‘Eiki Palēmia: Ko e faka’asi eni ‘ene ta’emingao!

‘Eiki Sea: Hou’eiki, mou me’a hake ke tau kelesi.

Kelesi

(Na'e kelesi tuku ai pe 'e he 'Eiki Sea 'a e Fale Alea)

<007>